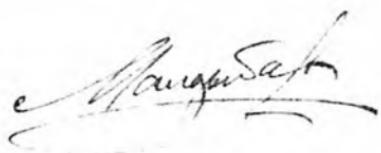

Ғалым Малдыбаев

ҚЫРЫМ ҚЫЗЫ

Жарықта қалса жан жарықта.
Өлсөн дағы жеке аршап.
Үйкітпа иені, тірінін.
Өлемін, белгін қалдырай.

ҒАЛЫМ МАЛДЫБАЕВ

ҚЫРЫМ ҚЫЗЫ

ӨЛЕҢМЕН ЖАЗЫЛҒАН РОМАН

„ГАЗЕТНЫЙ ДВОР“ ЖШС БАСПАСЫНДА ТӘРИЛПІ
ЖӘНЕ БАСЫЛПЫ. ПЕТРОПАВЛ ҚАЛАСЫ,
2022 Ж.

Фалым Малдыбаев. Қырым қызы. Петропавл, 2022 ж.

Жиырмасыншы ғасырдың жиырмасыншы жылдарында казак жазба әдебиетіне тыннан келіп қосылған жас Фалым Малдыбаев поэзия өлеміне кең күлаш сермеді. Алғашқы жыр жолдары баспа бетін көрісімен есімі елге мәлім бола бастады. Ал, 1932-34 жылдар аралығында Қырымда дем алған ақын осы өнірге тараған аныз-әнгіме негізінде «Қырым қызы» атты роман-поэма жазып, казақ оқырманын дүр сілкіндірді.

«Қырым қызы» тағдырлы да, шиеленіс оқиғалы да, талантты шығарма. Ақын ұлт азаттығы мен тендікті, достық пен маҳабаттың туын биікке көтере отырып, казак поэзиясының құдірет – күшін таныта алды. Кезінде мектеп окулығынан орын алған шығарма, ақынның атын асқактатып, беделін биіктете тұсті.

Оқырман қауымға жол тартқан «Қырым қызының» жана басылымы әркімге рухани азық бола алады.

Бұл басылым ақынның туғанына 120 жыл толуына байланысты жарық көріп отыр.

АҚЫН ТУРАЛЫ АЛҒЫ СӨЗ

СӘБИТ МҰҚАНОВ

Қазақстан Жазушылар одағының
мүшесі, қоғам қайраткері, академик

Алғашқы сүрлеуін Сакен Сейфуллин Октябрь күндерінде салған қазақ совет әдебиетінің кадрлары тек советтік дәуірде тана көбейді, солардың елеулілерінің бірі Фалым Малдыбаев.

Сол кездегі өзге қаламдастары сияқты Фалым да тек ақын емес, ол қоғам қайраткері де.

«Қайраткер» дейтініміз орыстың өткен ғасырдағы данышпан ақыны Н.А. Некрасов айтқандай Фалым советтік социалистік дәуірдің әдебиеттік істерінен басқа да толып жатқан жүйелеріне ат салысты.

Мысалы, ол жиырмасыншы жылдар ішінде Ақмолада шыққан «Жаңа Арқа», Оралда шыққан «Қызыл Ту», Керекуде (Павлодар) шыққан «Колхоз», Баянда шыққан «Ленин жолы», Балқашта шыққан «Балқаш жұмысшысы» газеттерінің бірінен соң бірінде үздіксіз редактор болып қызмет атқарды. 28-ші жылы «Социалистік Қазақстанның» онтүстік облыстарындағы тілшісі болды.

26-шы жылдан Коммунистік партия катарына кіріп, барлық істерінде осы партияның идеясын жүзеге асырудан тайынған жок.

Ол қысқа өлең түрінде де, поэма түрінде де жазды. Солардың ішінде «Қырым қызы» сияқты әдебиет тарихынан орын алғандары аз емес.

Қоғамдық істерінің ішінде Фалым қазақ совет әдебиетінің кадрларын өсіруге де елеулі енбек сінірді. Мысалы: Қызылжардағы шактарында Есмағамбет Ысмайловтың, Баянауылда - Дихан Эбіловтың, Оралда – Фабдол Слановтың, Ақмолада – Сейітжан Омаровтың, тағы бірнеше жастардың әдебиетке келуіне себепкер болды.

ДИХАН ЭБІЛЕВ
Қазақстан халық жазушысы

Казіргі Солтүстік Қазакстан, Кокшетау, Ақмола, Қарағанды,

Жәзқазған бес облыс. Ол тұста бір-ак облыс – Қарағанды облысы болатын. Орталығы Петропавл – Қызылжар қаласы.

Ол жылдарда бұл аймактың мәдени орталығы да осы Қызылжар қаласы. Қоркем әдебиеттің ең көрнекті сұнқарлары Мағжан, Сәбит,

Мәжит, Әбдірахман Айсарин, Фалым Малдыбаев, Абдолла Сәдуақасов,

Жұсіп Алтайбаев облыстық газетте («Ленин туында»), баспада қызмет етіп жүріп қоркем сөз көрігін суытқан емес-ті. Фалым үйымдастырыған «Қарағанды қаламы» альманахының негізгі авторлары да осылар. Альманахтың инициаторы Фалым еді.

Қарағандыға шығармашылық сапармен бара жатқан Қызылжарда болған Бейімбет Майлинді, Москвада «Красный профессурада» оқып жүріп жазғы демалыска келген Сәбит Мұқановты бірінші көруім, кездесуім Фалымның үйінде болған еді. Фалым мені екеуіне

де жайсан мінезімен жақсылап таныстырыды.

Би аған да, Сәбең де менің азын-аулак жарияланған шағын-шағын шығармаларымды естеріне түсіріп, ағалық мейірбандық білдірді.

Көнілім көктегендей сезіндім.

Сәбит аға Фалым ағаның таланттын, ақындығын жоғары бағалайды.

Солүшін де оның жоғарғы білімді болуын жөн көреді, қызметті қоя тұрып, оқып алуын қалады. Фалым құп көріп, Сәбит облыс басшылары обкомның бірінші хатшысы Амосовпен, екінші хатшысы Садық Нұрпейісовпен сөйлесіп, Фалымның Москваға баруын шешісіп берді. Сөйтіп, Фалым сол жылдың күзінде Москваға коммунистік журналистер институтына оқуға кетті.

Біраз жылдардан, кейін кездескенімізде Зураштан перзент көре бастағанын айтып, ак жанды ақын Фалекен менен

сүйінші сұрағандай болған еді. Бұнысын тәнір де құптапты. Қазір Фалымның сол сүйікті Зурашынан туған Ақбаян, Шашубай, Абай, Элия, Алма, Алтай, Шәкірбай, Галия, Сәбит деген тоғыз толқын ұлдары мен қыздары бар. Бұларының бірі дәрігер, бірі журналист, бірі ғалым, бірі студент азаматтар-әке үмітінің жарық жүлдіздары. Облыстық «Ленин туы» газетінің 1992 жылғы 13 мамырдағы санында:

Атыннан айналайын Ақбаяным
Фалымның дәрігер қызы деп атанған!
Немесе:
Тағы да айналайын Шашубайым,
Келісті сен туған соң менің жәйім.
Жасынан папасының жолын қуған,

Балама жан-жүргім тұрап дайын! – деген шумактармен басталатын «Балаларыма-құлындарыма» деген арнау жыры барша балаларының сыр-сипатын көз алдымға мөлдіретеді.

Міне, Фалым осындай жаны ізгі, ақылы алғыр, парасатты зергер ақын еді.

Менін ұстазым Фалым Малдыбаев қазақ поэзиясының негізін қаласқан санлақ ақын.Әсіресе, тарихи шындық шырындарын шырайлы өрнектеген жиырмасыншы жылдардың аяқ кезінде жазған «Қырым қызы» поэмасы қазақ поэзиясының эпикалық жанрында Сәбіттің «Сұлушашы» мен Иса Байзаковтың «Құралай сұлуымен» тетелес деп тануымыз керек. Ал, «Ақ келін» поэмасындағы: «Ақылына ай жүзіп, күн сұнгірген ару ана»- Ақ келін бейнесін тарихи мактандышымыз етерлік бейне етіп сипаттаған. Ал, «Қажымұқан» поэмасында қазақ халқын дүниежүзіне паш еткен тендессіз балуан Қажымұқан тұлғасы оқырман жанын сүйсіндіретін поэма.

Осы тәрізді, «Қорқыт батыр», «Сарыарқаға саяхат», «Шахтер» поэмалары да Фалым ақынның бірегей өрнектенген туындылары.

МЫРЗАТАЙ СЕРГАЛИЕВ
Филологияғының докторы
Каз МУ-нің профессоры

Ғалекен таланттардың әдебиетке келуіне көп көмегін тигізген үстаздық қызмет те аткарды. Сонау 30-жылдардың өзінде жас ақындардың өлеңдерінен «Қызыл Баян» (1932), «Қарағанды кесе жатқан Ғалым қаламы» (1933) атты жинақтарды құрастырып шығарды. Халқымызға танымал болып қалған талай ақындар мен прозаиктер, ғалымдар Ғалекенді үстаз, аға тұтады. «Әдебиет әліппесін үйреткен Ғалсекен» -дейді белгілі прозаик Зейтін Ақышев. Ақындар Дихан Әбілев, Калижан Бекхожин.

Ғалым Малдыбаевтың ағалық ақылын тындалап, әдеби жолды біржола қалап алғандар.

1926 жылдан бері Леснин партиясының катарында келе жатқан Ғалым ағаның адамгершілік қасиетінің өзі кімге болса да үлгі. Өмірлік жолдасы Зураш шешеймен екеуі он бала тәрбиелеп, үядан ұшырып отыр. Ғалекен бұл күнде өзі дүниеге келген Солтүстік Қазакстан облысы, Сергеевка ауданының орталығы Сергеев қаласында тұрады. Жасының үлғайғанына қарамастан, қолына қаламын алып, карт жүрек түйген әсерлерді қағаз бетіне түсіріп қояды. Ақын бір өлеңінде:

Мен де елімнің тынымсыз бір ұлымын,
Сол ел үшін бар тілегім ұфымым,
Көркейе бер, гүлдене бер әрдайым,
О, кадірлі менің алтын тұғырым!- деген еді.

Осы тілекті сол өзіне айтқанымыз макұл болар.

МҰҚАШ ЕЛЕУСІЗОВ

Экономикағылымдарының докторы, профессор «Хатасың еткен жалықпас» атты кітабынан...

Бұл 1937 жыл болатын. Фалекеннің Алматыда тұратынын естітінмін. Бір күні сабактан үйге келсем, жүзі таныс, бірақ сақал-мұртын өсіріп жіберген бір орта жастағы кісі отыр екен, бейтаныс адамша сәлем бердім. Колымды қысып тұрып: «Мұқаш-ау, шынында мені танымай тұрсын ғой», - деп бетімнен сүйді. Даусынан тани қалдым да, шынымды айттым, кірген бетте «бөтен біреу ме» деп құдіктенгенім рас еді.

Кешке қарай Фалекен : « Жұр, Мұқаш, аздап бой жазып келейік», - деп, далаға ертіп шықты. Үй сыртында ағаш ішімен жүріп келеміз.

«Ал, енді меп саған осы жакка қалайша келгенімнің себептерін айтайын», - деді Фалым аға. – Өзің де байқап жүрген шығарсың, елімізде ауыр кезең басталды. Ел ішінде жаңа өмір салтына қарсы шыққан ағым бар деген желеумен, қазір « халық жауларын» іздестіру басталды. Қай жерде болмасын халқымыздың бетке ұстайтын белгілі азаматтарын шетінен ұстап, лакап жазамен соттап жатыр. Ен аяғы өзіміздің ауылдан да үш-төрт

«халық жауышы» тауыпты дегенді естідім. Олардың бір-екеуін өзің де білесің, мектеп директоры Жандостың Сәдуақасын, ауылдағы колхоздың ұстасы Балғараның Сейітқазысын ұстап алып кетіпти.

Осы «науқан» басталғалы Жазушылардың біразы ұсталды. Менің жақын жүретін досым, жерлесім Сәбит Мұқановты да тексеруге кірісе бастапты. Сол кісінің ақылымен мен осында уақытша жүре тұруға келген жағдайым бар. А.Л. саған ескертірім, менің аты-жөнімді сұрағандарға, «білмеймін, әкемнің іш жакта тұратын нағашысы дей сал», - деді.

Сөйтіп, Қазақстанның белгілі жазушысы, жүртқа аныз болған «Қырым қызы» поэмасының авторы, өзіміздің ағамыз

Фалым Малдыбаев «бейтаныс» нағашы бол жүре берді.

БАҚЫТ МҰСТАФИН **Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі**

Асыл сөздін құдіреті қашанда бірден баурап, ақынға деген ілтифатынды, бар ықыласынды жарқыратып, жайып салады-ау!

Ақын Ғалым Малдыбаев тұратын Ленин ауылының көшесіне іліккенде-ақ сондай сезімге еріксіз бөлөннесіз. Қаламгердің күйлі жырлары көкіргінізде сырлы пернелерді басқандай болады. Сол бір қадірлі жанға жеткенше асығарының және анық.

....Жетпістің желісіне ат байласа да кәріліктің қоныр отауына әлі кіре қоймаған ақын ағамыз есіктен кіргенімізде – ақ қабағы жадырап, құлімсіреп қарсы алды.

– Э, «Ленин туы» амансындар ма? – дейді қуанышты қөнілмен. Осы бір амандық-сәлемде өзгеше жылыштық бар. Ия, «Ленин туы» Ғалекенін алтын босағасы іспетті. Ақынның алғашкы өлендерінен бастап, жаңада сиясы кепкен тын дүниеліктеріне дейін осы газеттің бетінде өз оқырмандарының жүрегіне жол тапты. Газет те, Ғалекен де жарты фасырдан аса достас, сырлас.

- Біз ақынға жетпіс жылдық торқалы тойы қарсанында газет окушыларының көп күттүктау жолдайтынын айттық.

МҰТӘЛЛАП ҚАНГОЖИН **Қазақстан Жазушылар Одағының мүшесі**

Қазақтың көрнекті ақыны Фалым Малдыбаевтың есімін бүкіл республикаға мәшіүр еткен - онын атақты «Қырым кызы» дастаны. Ақынның бұл шығармасы Мағжанның «Батыр Баяны», Сәкеннің «Көкшетауы», Сәбиттің «Сұлушашы» секілді поэмаларынан кейін іле жазылған ақындық жарыс нәтижесі іспетті болған. Бұл аталмыш дастан - казақ әдебиетінің алтын қорына қосылған біртуар туынды. «Қырым кызы» мазмұн-мәні, сюжет күрылымы, тіл көркемдігі, жалпы поэтикалық құндылығымен дараланды. Бұл шығармаға бүндай жоғары лепті бағаны жалғыз мен ғана беріп отырған жокпын, менен бұрын да дүлдүл ақындар мен сарапшылар осы бағага кол койысан. Менікі, сол ойларды бүгінгі ұрпак-ка жеткізу.

ЗЕЙНОЛЛА ЭКІМЖАНОВ

Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі, ақын

Сәбит Мұқановтың мына бір лебізіне деңгейінен коялық: « 1922-1923-ші жылдардың деңгейінен бастап Шолпан Иманбаева, Жакан Сыздыков, Фалым Малдыбаев, 1924-25 жылдардың деңгейінен бастап Қалмақан Әбдікадіров, Асқар Токмамбетов, 26-27 жылдардың деңгейінен бастап Ғабит Мұсірепов, Тайыр Жароков, Әбділда Тәжібаев, 1930 жылдардың деңгейінен бастап Фали Орманов, Жұмағали Саин, Қасым Аманжолов, Әбу Сарсенбаев, тағы солардай шын мағынасындағы Жазушылар шыкты» деп жазады ол «Өсу жолдарымыз» деген әйгілі кітабында.

ЖАНАР ТАЛАСПАЕВА
Филология ғылымының кандидаты, доцент,
М.Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан
мемлекеттік университеті

Осындай алыптардың ізін басып, олармен бірге халық мұцинын, халық қуанышын жырлап, шабыт туын көтерген ақын-Жазушылардың ортасында Фалым Рахметұлы Малдыбасев болды.

Ақын шығармашылық өмірінде қөркем әдебиеттің әр саласына араласып, туған әдебиетіміздің барша жанрының дамуына сеп тигізіп, ат салысқан. Атап айтқанда алғаш әдебиетке қыска өлеңдермен келген ол, поэма жанрын менгере жүре, драмалық шығармалар жазып, сын-сықак жанрының казак әдебиетінде дамуына қызмет еткен болатын. Қазак әдебиетінің көгіндегі өмір

бойы жемісті енбек еткен ақынның қаламынан біршама сүбелі туындылар «Қырым қызы», «Батыр туралы жыр», «Ақ келін», «Шахтер», «Ана әңгімесі», «Қажымұқан», «Қошан карттын әңгімесі», «Жиырма сегіз батыр», «Көрүғылы», «Коркыт батыр», «Сарыарқаға саяхат» т.б. оқырман қауымнан лайыкты бағасын алған. «Фалым Малдыбаевтың өлеңмен жазылған роман деуге де болатындей». [1.60б.]

Ол поэмалардың кейіпкерлері ары таза, сезімтал жандар болып келеді. Ақынның туындыларының қай-қайсысы да сюжеттік шығармаларға жатады, демек, автордың жүйелеп үтар ситуациялары бар, шешім бар. Қайсыбір поэмаларын өлеңмен жазылған роман деуге де болатындей].

Қазіргі тіл білімінде адамзат қауымының ғасырлар бойы тіл арқылы дүние бейнесін тануға үмтүлған тағабына келіп, шындық болмысты танудың белсенді формасы болып табылатын тілді тұтынушы, дүнинетаным өзегі - тілдік тұлғаны зерттеу проблемасы бой көтерді. Осы текстес жұмыстардың антропоөзектік бағытына сәйкес ұлттық мәдени құндылық ретіндегі ұлттық тілдік мұраны, ұлттық ділді, ұлттық психологияны терен менгерген

Е.Малдыбаевтың тілдік тұлғасын зерттеу – үлттық болмыс пен халықтың дүниетанымын тануда маңызы зор.

Ақын әдеби тіліміздің баюна, жетілуіне, соның ішінде көркем әдебиет тілінің, бейнелі тілдің өзіндік қолтанбамен молығуна зор үлес косты. Оның қаламынан үлттың жаңына жақын небір өлең-жырлар, поэмалар туды. Соның барлығына үлттық тілдің көркемдік бояуы өшпеген, өзіне тән көркемдік мәнермен баяндалған күйге жетті.

Ақынның поэзиялық мұралары қазак поэзиясындағы өзінше бір көркемдік әлемді қалыптастырған – үлкен бір белес.

Бұлайша бағалауымызға ақынның поэзиясының тілі, ондағы көріктеу құралдарының колданылу ерекшеліктері негіз болады.

Суреткердің тілдік-мәдени күзіреті оның поэтикасынан көрінеді. Егер тілдік тұлғаның қаруы – сөз, жан-дүниессі - өз үлттының, халқының аяулы перзенті бола алуы десек, ақын осы талаптардың қайсысына болсын толық жауап бере алатын, соған сай шебер қаламгер ретінде бағалаймыз. Оның қаламынан үлттың жаңына жақын небір өлең-жырлар мен поэмалар туды.

Қаламгер ақындығының бастау көзі – халықтық жырдастандар, хиссалар болды. Халықтық дәстүрлі поэзиялық колданыстар ақын өлеңдерінің көркемдік негізін құрады десе де болады. Ақын өзінің поэмалары мен лирикалық өлеңдерінде казак халқының дәстүрлі сөз өрнектерін шеберлікпен пайдаланып отырган. Авторлық көркемдік ізденістер мен дәстүрлі колданыстар жымдаса өріліп, ақын өлеңдерінің көркемдік бейнесін ныгайтады.

ЖАҚСЫБАЙ САМРАТ Қазакстан Жазушылар одағынын мүшесі.

Халыктың рухы жаншылмаған XX ғасырдың басында Солтүстік Қазақстаннан дарын қуаты зор біршама өнер иелері шыққанын жақсы білеміз. Әсірісе, ісің казакқа танымал ақын-Жазушылар, сазгерлер шоғыры үлкен еді. Ертеректегі Қожаберген жырау, Сегіз сері заманына бармай-ак, XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басындағыларды ғана санамалап өтер болсақ, Біржан сал, Ақан сері, Үкілі Ұбырай, Мағжан Жұмабаев, Сәбит Мұқанов, Ғабит Мұсірепов, Иван Шухов есімдері бар қазакқа етene таныс, Олардың еңбектері барлық халқымыздың жүргегіне жеткен.

Жерлестері олардың есімдерін орынды мактаныш етеді. Әрине, мол сулы, құнарлы жер болмаса, шөлейт, ашылы, жерге тойымды көк шықпайтыны сиякты осынша дарабоз дарындарды берген өлкеде аса танылмаған есімдердің де көптігін аңғаруға болады.

Солардың бірі – ақын Фалым Малдыбаев

ЭЛИЯ МАЛДЫБАЕВА
ҚР оқу ісінің құрметті қызметкері,
педагогикалық енбектің ардагері.

«Қырым қызы» - сюжетті поэма. Оқиғаның басталуы, шегіне жетіп, шиеленесуі, кейін шешілуі - бәріде классикалық шығармаға тән зандылықпен өсіп-өрбіп отырады. Қай қаһарманның болса да кейпінде, сезінде жасандылық жок, кайта олардың әрбір қылышының орындылығы, нанымдылығы окушының сүйсіндіріп отырады. Бұл – жоғарғы көркем туындыға бірден-бір тән қасиет.

«Қырым қызы» идеялық мазмұнының терендігі жағынан, сюжеттік құрылымы, поэтикалық шеберлігі жағынан қазак әдебиетінің корына үлкен үлес болып табылады.

Оның сюжеті қыыннан қыстырылатыны да белгілі. Оқигалары бірінен-бірі орбіп, оніп, белгілі бір шегіне жеткен соң шешімін тауып, занды аяқталып отырады. Басында белгілі азды-көпті оқиғадан басталып, кейін кен арналы дәриядай ұлғайып, жағасынан аса барып тынады. «Қырым қызы» олецмен жазылса да, жоғарыдағы аталған әдеби үғымдарға толығымен жауап берे алады. Сондыктан, «Өлеңмен жазылған роман» деп атауға құқығымыз бар. Осы мақаланы жазудағы максатым: көзі жұмылғанша колынан қаламы түспеген әкемнің атышулы осы шығармасына көкірегі ояу бүгінгі ұрпақтың назарын аудару еді.

Аяулы елім, маған қалам алдырған
Ұлым, қызым келешек жас балдырған,
Бәйтеректің басындағы үядай
Ескерткішім осы менің қалдырған, -деп өзі
айтпақшы,

«Қырым қызы» нағыз «қалдырғаны» болып, елдің есінде жүрсе екен.

ЖАРАСБАЙ НҰРКАНОВ
Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі

ФАЛЫМ АҒАЙ

...Тауысып бітіргенше төзім қалмай,
Оқыдым қызық кітап талай-талай.
Ең алғаш «Қырым қызын» жолықтырдым,
Мен сізді көрмей тұрып Фалым ағай!

Мейірбан жүзінізден көзімді алмай,
Бір сұрап қойсам деуші ем, сізге қалай?
Ерінбей бізді де сіз тыңдадыныз,
Жасы үлкен, кішіпейіл Фалым-ағай!

Домбыра екі шекті қу қарағай,
Шертеді ұл мен қызың әлі талай.
Есілдің екі бетін аралап жүр,
Артында қалған сөзің Фалым ағай!...

جاسته و تنا و مرد و نی
 لاعی جراحت کو رنگ دهد
 مکانی منب نه بنگ دهد
 ایلزد و ایلز و دریا و ده
 دریا و ایلز و ده

قدر بله سرمهی گشته
 ده خوش من ایس السی
 جزدهم دوب ساعت و نیم بسته
 قفسه و پل و در کارسته
 ده همه هر برب دلخواسته

حاریها جاسته و نیزه
 بخته ایلیں بیگ لوهی
 و کما نزسته کول کندی
 بچه لر قفسه و ایلز و نیزه

Қара теңіз

Қырымға дүниеде жер жете ме,
Өзге тау көнілді ондай тербете ме,
Қырымның тауы, гүлі сыр шертпесе
Көзден жас, көкіректен шер кетер ме?

Барғанда Пушкин ақын сарайына,
Көз салсам теңіз, тау-тас маңайыма.
Теңізben тербетіліп Арзы қыз тұр,
Назданып ғашығындай жаз айына.

Арзы жас бір жетім қыз Қырымдағы,
Жасынан ашылмаған оның бағы.
Әкесін бір жасында оққа ұшырып,
Сұм тағдыр шырылдатқан бейшараны.

Шешесі балық қактап, су сактаған,
Болмаған ешкі-лактан сыйырлағы,
Үсті шым, жан-жағы жер, тіреуі тас,
Күн тұспес каранғы үнгір үй тұрағы.

Арзының әкесінің аты Таһир
Жасынан қара табан жалшы пакыр.
Қазанның шаһарынан келген жалғыз
Ағайын іліктे жоқ жаны ашыр.

Күн көріп жер басудың қамын ойлап,
Көпеске құл болумен жаны жасыр.
Арзы осы кездे бір жасар қыз
Аяғын басып жүрген аптал-тапыл.

Мейірімді анасының аты Зейнеп,
Денесін топырактай басқан бейнет.
Кір жуып, тақтай сұртіп жүрсе дағы
Адам жоқ есіркеген «нашар ғой» деп.

Атанып ханымдарға «жалшы қатын»
Сүйретіп жыртық көйлек шабатасын.
Көпестің есігінде жүрді Зейнеп,
Зайғы ғып сұр өмірге қымбат жасын.

«Құл, күннің» еңбегін жеп тоятұғын,
Фазиз бай Мескорда үнем тұратұғын.
Түркия, Иран менен Шам, Мекеге,
Саудамен мырзалары шығатұғын.

Осылай бір сыпыра жылдар өтті,
Еңбегін байға беріп жапа шекті.
Үстіне қақалғанның жұдырық боп
Бір күні сарайды ұры бұзып кетті.

Сомасын миллионның түгел алып,
Көпесті бір-ак банкрот қылып кетті.
«Бір емес тағы сені шабамыз!» деп,
Айқын қып майдайшаға сызып кетті.

Аузынан бұрқыраған жалын лебі,
Ғазиздің бірсыптыра саудагері.
Тай-тай қып кездеме, шай, темекі артып
Базарға керуенмен кетіп еді.

Ғазиздің бұл тасқынын көрген жұрттар,
«Қырымда алдыңғы бай осы» деді.
«Ақкан суға бір тосу» деген рас
Дәuletі шайқалатын келді кезі.

Оянды үйқысынан Таһир малай,
«Ун!» - деді, жүк көтеріп тұрған жандай.
Пысылдал ұйықтап жатқан Арзы бала
Шырылдал жылап тұрды әлде қалай.

Зейнеп те тұнде көрген тұстен шошып,
Дей берді – «сақта алла, сакта алла-ай!»
Далаға шыға келсе Таһир сорлы
Болыпты тас-талқан қымбат сарай.

Сол жерде Таһир тұрып ой ойлайды,
Салбырап төмен қарап көп ойлайды.
Ғазиздің қаны қара адам еді
Бұл мені құртады деп ойлайды.

Қымсетсе малайлардан көруші еді,
Бұл істі менен көрер деп ойлайды.
Беруге іле хабар жүрексініп
Әуелі Зейнепке кеп баяндайды.

کر شدند یک گزینه گردید
 خود را بخواست یک گزینه گردید
 ایزاعیل حالم بزرگ شد
 سرگردان شد ملک گردید

و سه ساعت میگذرد ارس!

آن نه که در آن نمایش
 جو میتواند خود را کوچک کند
 کارنده با هفتاد و سی هزار
 پا به ده ریل و هشتاد

سی هزار ده کالوس و سی هزار

سوچه ای ایس گردید سوچه ای:
 سما کلیدی جو سما قدره لهی،
 دوچه ای، سما ساق کفونی که نی،
 نوچه در دی ته جو جیلم دی

- تکه ای - دهد - حالم ای!

- فل بولهان! - دهد - حالم ای
 ممه نمزوچه ای ایاده ده
 دیر و ... و تنهی داد سه بدهانه
 جام بولهاده حالم ای

جاتشو جایسز حالم ای

- «Ау Зейнеп! Құдай үрды, құдай үрды».
- «Не болды?» - деп Зейнеп ұшып тұрды.
- Сарайды ұры бұзып, тонап кеткен
Кашалық күн көрерміз біреу құрлы.

- Кетелік тұн жамылдып Қазан жаққа,
Бөгелсек ұшырарамыз зор апатқа.
«Ит үред, керуен көшед» көпес қалад
Тайирым, мен корқамын енді жатпа.

- Жауыз бай ондырама енді бізді,
Қайтемін айтамыз ба, көре ме өзі?
Қой қатын, колымыз ак, қашпайық біз
Айтайын көп кешікпей енді мұны.

Ілгері басқан аяқ кейін кетіп,
Жүргегі аттай тулас жұлқып, шертіп.
Фазиздің есігін кеп тықылдатты
Қалшылдаپ тұла бойы дір-дір етіп.

- Бұл кім? – деп ар жағынан сылдыр қағып
Бұралып Бибиханым келді жетіп.
- Немене?
- Қалың шығын душар болды,
Сарайды қарақшылар бұзып кетіп.

- Не дейді? – деді Фазиз, тұра ұмтылды.
- Сарайды ұры бұзды, ұры бұзды.
Деп жылап Бибиханым ойбай салып,
Долданып өзінің шашын өзі жұлды.

Қолына алтыатарын ала сала
Сарайға Фазиз көпес тез жүгірді.
Бақырып «қайран мұлкім, дүнием» деп
Бұрқанып өз мандайын өзі үрды.

Қай дүшпан бұзды екен деп ашуланды,
Қан талап екі көзі оттай жанды.
Үрлады дүниемді қандай доныз,
Жау кайда, ішем канды, ішем канды! –

Деп күйіп, ызаланып жүрген кезде
Алдына Тahir жалшы келіп қалды.
«Үрліктын ішінде сен біргесін» деп
Жүректен алтыатармен басып салды.

Жазықсыз ұшып тұсті жалшы Tahir,
Басына шын орнады заман акыр.
Бір ұрттап жылы қанды алақанмен
Сенделіп жүре берді Faziz, батыл.

Мылтықтын дауысына Зейнеп келсе,
Алдында қан сорғалап Tahir жатыр.
Арзыны колындағы тастай беріп
Дей берді:
- Сорлы Tahir, сорлы Tahir!..

- Мана мен қашайық деп айтып едім,
Қоймасын білгенмін ғой Faziz тегін.
Бай деген ардан аулақ ит емес пе,
Адамнан артық көрер дүниелерін.

Ақ еңбек, адал ниет былай қалып,
Қадады ақырында міне оғын.
Қан жұткан қансыраған нашарлардың
Күн бар ма жауыздардан алар кегін.

Ұнырсып жатқан Тәхір жауап қатты.
- Айтқаның келді, Зейнеп, Ғазиз атты.
Жылама, жасынды тый, күнінді көр.
Арзы жан, Арзы жаным маған батты.

Корғансыз құлынымды кім көреді
Көн өкпем...
тұрмыс саған қайғы артты...
Қаны ағып, сүйретіліп, иіскей беріп,
- Кош Арзы! Аман бол! – деп иек қакты.

II

Теніздің жағасында тастан күрке,
Төбеден қатымыр тау басқан күрке.
Ішінде күніренген екі жетім
Күн елткен көздерінің жасын ірке.

Су сақтап, балық қактау кесіптері,
Тұншыққан көк тұманға өмірлері.
«Ah!» десем отты жалын шашырайды
«Әйбетер» тауымен тен жүрек шері.

Зейнептің Арзы жалғыз балапаны,
Жалғанда жалғыз Арзы атар таны.
Балапан жоқшылықтан шырылдаса,
Шыққандай төбесінен Зейнеп жаны.

جاسته وتن ومردی،
لهمای جراحته
صلحاً منب نه بنگی ده
ایزد ای ای پریمه،
امان ایس ده!

غیر بلی، سرمه طنعاً
ده دشنه ده الیس السما
جهنم ده سعادت نسبتی،
خوبی دشنه ده جاریمه،
ده کله برب: « تک باعثه ره! »

داریمه طنعاً و نه دی،
جه تقدیم اذالیس برگ لمه،
و کهان نهسته کول گندی،
جبهه لئه غفویمه غمرو نه دی

خواه طنبا منب طاف سالم

جوز خرامه بسب نه ایمه،
سرمه طنبا و قله طنبا،
نقانیب دهمه طنبا،

برکه ده باره ماره،
ایشام شه ده و نه اینه داره.

Нан қайда қос жетімге тоятұғын,
Үй қайда панасызға қонатұғын.
Жан қайда жабырқаған көнілін аулап.
Теніздей терен ойды жоятұғын.

Ел қайда тас күркені көретұғын,
Жәрдем ғып қолдын ұшын беретұғын.
Ер қайда қайғылының қастарына, -
Жылында тым болмаса келетұғын.

Сорлыға сылдыраған тын қайда?
Тамақсыз, тынсызға бүйим қайда.
Жып-жинақ жұрт қатары жүрмек түгіл.
Жабатын денелерін киім қайда?

Ашықса жылы жұмсақ тамак қайда,
Тамақсыз ашылатын қабак қайда.
Бәрі де осылардың болмаған соң,
Арзы гүл бас қөтеріп ойнаттай ма?

Шан жұтып, тас кеміріп Арзы өсті,
Қарамай өсуіне қайық есті.
Панасыз анасына жәрдемші боп,
Тенізді ерсіл-қарсыл жайлап кешті.

Арзының өмірі тас, серігі тас,
Тастай боп берік өсті болмай лас.
Ақылды ағайынды шынар болды
«Таста өскен шынығады» деген рас.

Оралып он алтыға жасы келді,
Бұралып қынай буды қыпша белді.
Арзының атқан оғын әкеле алмас
Басқа қыз тырысқанмен тырна өнді.

Ақ жүзді, бота көзді, қара қасты,
Қыр мұрын, алма ерін, жібек шашты.
Қаз мойын, қаршыға төс, кептер иық,
Сабырлы, жарқын мінез, ықыласты.

Болса да қудан сұлу сырын ашпас,
Күлпара сынғырлаған шолпы тақпас.
«Ер жеттім, қандай жігіт қырындар» деп
Байлардың қыздарындаій ойлап жатпас.

Өйткені Арзы еңбекпен қайнап өсті,
Таста ойнап, тірлік үшін суды кешті.
Көбігін Қара теңіз шолпы қылып
Тулаған толқындарда қайық есті.

III

Қой көзді, қара торы, сұңғақ бойлы,
Иілген қоныр қаздай сала мойны.
Қайтпайтын, қажымайтын мінезі бар,
Таудан зор, теңізден де терен ойлы.

Сөйлесе сөзінен нұр төгілгендей,
Күлгенде қызыл бидай себілгендей.
Қайғырса аспан жерге кирап түсіп,
Қуанса өлген өлік тірілгендей.

Жайдары жарқын көніл, жалғыз сөзді.
Жатқа да, жақынға да бір мінезді.
Адамның ішкі сырын оймен біліп
Айырар тас ішінен алтын жезді.

Кесібі ерте-кешті суды кешу,
Зымратып қаруланып қайық есу.
Ау құрып, кармақ салып «қаза» орнатып,
Балық ап сүр өмірде қорек ету.

Жасы бар он сегіздің шамасында.
Өмірі өткен тау-тас арасында.
Мекені тастан қылған күнгірт күркे
Қырымның «Әйбетер» саласында.

Кеш жатып, ерте тұрып қыдырады,
Тенізді ерсіл-қарсыл сыдырады.
Балық пен балық болып суда жүзіп
Тамаққа шыбын жанды құл қылады.

Сыпайы сырлы мінез батыр жігіт
Кеш үйыктап, кәсіп қылған ерте тұрып.
Мұстапа деген еді мұның аты
Тенізді кезетұғын аласұрып.

Мұстапа өмір бойы бейнет шеккен,
Жоқшылық жас басынан еніреткен.
Анасын жесір қалған асырап ол
Тенізден балық аулап, кәсіп еткен.

Ол күнде балыкшы ауын салатұғын,
Өзіне жетерлік пұл табатұғын.
Бірақ та өкіметтің қанаушысы
«Салық» деп көбін тартып алатұғын.

Мұстапа көптің бірі зәбір көрген,
Ошаған жоқтық шіркін бұған ерген.
Алды жар, арты түйік меніреу тұрмыс,
Кигізген жас балаға отты жүген.

Кім мықты, байлар мықты ол қоғамда,
Нашарлар құл болыпты мықтыларға.
Болғанда қоғам дауыл бұрқыраған,
Мұстапа қанбақ болып түскен орға.

Көршісі Мұстапаның Арзы, Зейнеп,
Бір жүріп, бірге тұрып, етер енбек.
Киіктің лағындай екі жасты
Мылжиған екі кемпір қылады ермек.

Болса да тұсі басқа, тұрмыс бірге,
Екі жас бұлбұл құстай өскен гүлде.
Таршылық аз дүниеден көрсе дағы,
Керісken жерлері жок шайпау тілге.

Бірі аға, бірі туған карындастай,
Бірі айтса бірі көнер қарсыласпай.
Біреуі қуанғанда біреуі ортак,
Жаттарға келе жатыр сырын шашпай.

Өлшеусіз жақын болды өсе келе,
Өрісі терен теңіз, неге деме?
Тұрмыстың толқынына жүрек жалғар
Қырымның қызыл ғулі секілдене.

Көрген жок бірак әлі перне басып,
Жұмысқа жүр демесен ақылдасып.
Занына табиғаттың кім көнбейді
Айтпайды бір-біріне сырын ашып.

Балықты бірге жүріп аулағанмен,
Сүзгіге балықтарды айдағанмен,
Жалаңаш-жалпы жүріп су ішінде
Тенселген аудын бауын байлағанмен.

Онаша талай-талай жүргенменен,
Сықылдап көзді ойнатып күлгеменен.
Жалғыз тіл жастық жағынан қатқан емес
Мақсатын махаббаттың білгеменен.

Жалғыз-ақ көздерінде болды жұмбак,
Деп тұрған: «Мен де сені сүйемін-ақ»
Жұмбақты іштерінен шешсе дағы
Айтуға ауызба-ауыз қынырақ.

Күн келді жұмбактарын шешетұғын,
Таласып «мен сендікпін» десетұғын.
Түйілген жүректегі нәзік сырдын
Алмаспен жібек бауын кесетұғын.

Тұғанда ер басына қаранды тұн.
Жан кияр тар көпірде жолдасы шын.
Сырты дос, іші дәмсіз боямалар
Сұрайды сырттан көнек, көмек тұрын.

IV

Арзы қыз ауға шықты қайық мініп,
Көк толқын қарсыласты етек түріп.
Қайықты найза бойы көтеріп ап,
Тастады төмен қарай сылқ еткізіп.

Алысып кете берді балғын бала,
Тенізде ноқаттай-ақ жалғыз қара.
«Мен дағы ауларымды көрейін» - деп
Тенізге түсе қалды Мұстапа да.

Асқактап асау толқын алас ұрды,
Есалан ессіз күшті толқын жынды.
Қақпалап, қақпақылдап жел қайықты
Үйіріп екпінімен мазақ қылды.

Ақ көбік аспанға атқан араласып,
Арнасына түсер емес мауқын басып.
Көк толқын сатыр-сұтыр жатты тулап.
Желкесінен бірін-бірі тартып басып.

Күркіреп қап-қара бұлт теніз бетін.
Басады албастыдай емін-еркін.
Дәу пері дауыл оған дабыл қағад,
Дегендей терен теніз желпін! Желпін!

Дауылдан кетті ықтап барлық балық,
«Жан сауға, тәуекел» деп төмен ағып
Судағы серке сандар сенделгенде
Арзы қыз ак үйректей шыдар неғып.

Қарысты қос білегі есе-есе,
Қасқая сокты толқын кесе-кесе.
Қырылған талай адам тұйықталып,
Іірім тас қуысы әлденеше.

Жан сауға ақырында қылмақ болды
Қайтуға қайық есті онды-солды.
Бір қырын айдағанда қос қалакпен
Лықылдап қайық іші суға толды.

Торыкты Арзы бала төкті жасты,
Шынымен кетем бе деп жанталасты.
Бір есіп, бір су төгіп күшін жиып,
Алысып толқындармен қаруласты.

Толқындар, мен ермегін емес деді.
«Ер болсан меніменен егес» деді.
Қайыктан кайран мұлде болмаған сон
Сұлудың көзіне өлім елестеді.

Күш кетті, қайық есіп әлсіретті,
Айқайлап: кеттім-кеттім! Жәрдем!» деді.
Даусын қырдағылар есту кайда
Асусыз тауға қарай аға берді.

Жел қайық толқын айдап кетті ағып,
Ішінде Арзы отыр естен танып.
Иірімге бара қалса өлім дайын
Алды тау, өте ала ма бұзып-жарып.

Өлімнің таяғанын білген байғұс,
Қысылды киім шешіп, от бол жанып.
Мойнына ажал жылан оралған соң
Зарланды барлық күшін жиып алып.

«Сорлы анам бұл жайымды біле ме екен,
Даусымды құлағына іле ме екен.
Айрылған ботасынан боз інгендей
Теніздің жағасында жүре ме екен.

Сүйгенім Мұстапа ол қайда екен,
Қолымнан тартып неге алмайды екен.
Бірге өскен бір ұяда балапан ек,
Шығаршы бұл катерден аман-есен.

Сеніп ем жасымнан-ақ қол күшіме,
Шыбын жан мұрынымның келді үшына.
Қайдасың, ау Мұстапа, ау Мұстапа!
Зар болым жәрдеміне, кол үшіне.

Көре алмай бірінді де өткенім бе,
Сүм ажал су бетінде жеткенің бе,
Ақ тәнім балықтарға азық болып,
Шынымен су түбіне кеткенім бе.

Қайдасын, сорлы апа, сорлы апа,
Тұрмыстан құрсау түсіп көрдін жапа.
Апамды шырылдатпай қолынды бер
Тезірек кел Мұстапа! Кел Мұстапа!»

Мұстапа ертеменен қырға шығып,
Демалды киімінің сүйн сығып.
Хабарын карындастын естіген сон
Жағаны кезе берді зыр жүгіріп.

Сап етті құлағына ашы айқай...
Төтелеп о да ұмтылды жаны қалмай.
Көзі шалды су ішінен бір нокатты
Қайықпен түсе қалды шыдай алмай.

Алысып толқынменен нокат қуды!
Өлімге Арзы үшін белін буды.
«Жар үшін жардан құлар» деген рас,
Құлаштап кара жердей асав суды.

Толқындар көшкен бұлттай түйдектеліп
Қайықты қақ мандайға ұрды келіп.
Бөрідей бұркыратып қар бораткан.
Жан-жақтан шатырлатып бермеді ерік.

Тығылып жан алқымға арпалысып,
Дем алыш екі иыктан қүйіп-пісіп.
«Қарманған карап қалмас» дегендейін
Арзының қайығына келді үшып.

Келгенде арқан бойы Арзы біліп,
Тіл қатпай қалды қатып дымы құрып.
«Ал мені!» деп үмтыта берген кезде.
Әкетті қаңбақтай қып толқын жұлып.

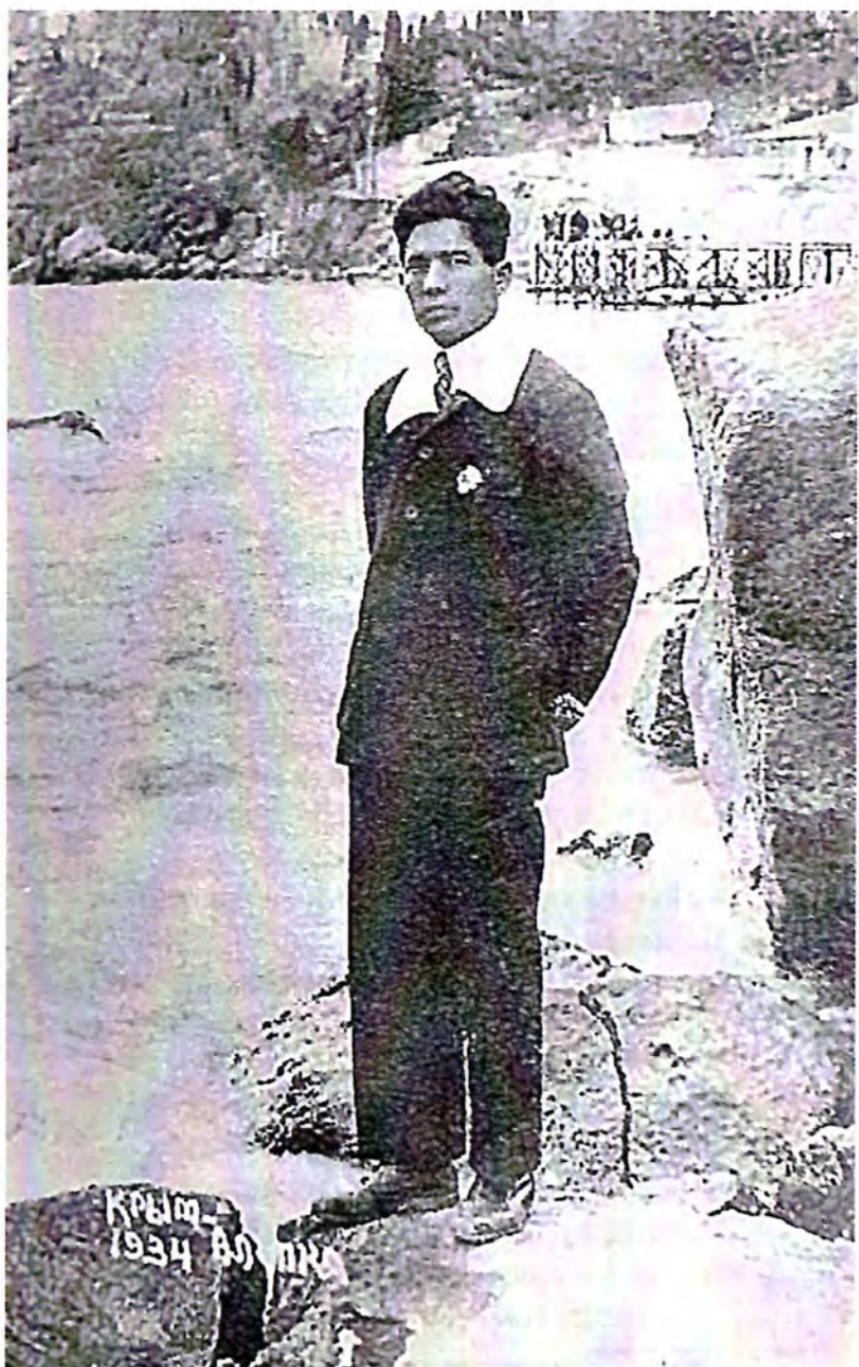
Жарқ етті су түбінде Арзы бала,
Секірді Мұстапа оны көре сала.
Тенізге бірде сұнгіп, бірде шығып,
Сапырды қара суды ойран сала.

Қолына бір мезгілде қыз ілікті.
«Я тәңрі берші, - деді, - бір тілекті!».
Суырған сүйріктей қып алып шықты,
Көгерген жансыз дене ақ білекті.

Шуласты көк толқындар «өлді-өлді» деп
Су үшін жанын қиған қыз болды деп.
Қара бұлт оған келіп төне түсті
Қыз өмірін аямай-ақ кім бөлді деп.

Қайыққа қызды салып қырға тартты,
Шынымен сөнді ме деп мұнға батты.
«Сөнгенім жок, шыбыным бар» деген жандай
Арзы қыз екі-үш рет иек қақты.

Мұстапа қайық есті қалмай жаны,
Тірі алып қалайын деп бейшараны.
Сол кезде дауыл тынып, толқын тоқтап,
Бұлт тарқап, күн нұр беріп жадырады.

«Мескордын» бақшасы бар гүл жапырак,
Самалды жұпарлы ісі бейне ұжмак.
Сылдырап сүйрәндеген, сыңғыраған
Ақ күміс бал ләzzатты акқан бұлак.

Ойнаған бұлбұлдары ұшып-конып,
Сайраған мын бір түрлі әнді шолып.
Жұндері жүз күбылған көз тұрмайды
Жарқылдақ қызыл, жасыл, күренденіп.

Жайнаған балыктары сәлде су бар,
Бұл суды алтын балық мекен қылар.
Қыздардай тойға аттанған қылт-сылт етіп,
Құмартқан көздін нұры шоқтай ойнар.

Мұстапа Арзыны алып шыққан тұсы!
Мәуесі салбыраған бақша іші.
Өлгенге жан бергендей балбыратқан
Бал акқан көмейінен түрлі құсы.

Арзыны жерге койып, гүлдей жайқап,
Өкпеге колын салып көрді байқап.
Белгісіз бір тамыры бұлк еткен сон
Құстырды шекпенге сап шайқап-шайқап.

Аузынан жұтқан сұын лықылдатты
Су кеткен сон Арзы қыз демін тартты.
Көгеріп кепкен қарын ортайғанда
Ым... ым... ым... деп жалғыз ғана кірпік
қақты.

Мұстапа бір қуанды, бір қуарды,
Шайқады үсті-үстіне салды жанды.
Сол кезде иісін төгіп жайқалды гүл,
Тұрлі құс тілек тілеп, басты әнді.

Арзы қыз аянышпен көзін ашты,
Төгуге шамасы жоқ ыстық жасты.
Жарық күннен жатырқап қалғандай ол.
Күрсінеді күбірлеп шайқап басты.

Бір кезде Мұстапаға көзі тұсті,
Тұрғандай толқын болып жердің үсті.
Ажалға ара түскен азаматтың
Арзы қыз ақырын ғана қолын қысты.

Үйстық қол жылытқандай қыздың жанын,
Толғантып тулатқандай жүрек қанын.
Құттыктап көктін құсы сайрай берді,
Бұлғандап гүлдер сокты алақанын.

VI

Қырымда Мырзак көпес жаңа талап,
Байыған керуенші жүртты қанап.
Қолында кердендеген қос катын бар,
Тағы да кылтындайды сұлу карап.

Татардың дәулет біткен жігіттері,
Мырзасы, сал сымсағы, мініскері.
«Көп әйел пайғамбардың сұндеті» деп
Қызыққан жас әйелін алушы еді.

Ежелден «ел құлағы елу» деген,
Арзыны естіп білген әлде кімнен.
«Фашық» боп ак жүзіне бір көргенде
Алдыртты ебін тауып шешесімен.

Мырзак ку Зейнепті әбден сүйіндірді.
Арзыны бастан-аяқ киіндірді.
Мұстапа бұл халдерін естіген сон
Арзыға баяндады мынау сырды.

«Ау, Арзы, байқадың ба Мырзак жайын.
Неліктен азық болды саған дайын.
Білемін сен туралы көнілі бар,
Осылай сөз тараулы күн-күн сайын.

Шоқтанып жана шықкан сен қызыл гүл.
Ерте ойлан түспей тұрып қолдан шылбыр.
Жалғанда сені жатқа кия алмаймын
Қарағым, «киям!» десен енді өзін біл!».

Мастанған дәuletіне көпес Мырзак.
Ниеті Арзыменен сейіл құрмақ.
Мұнайып көзін сүзіл, ойын айтты,
Арзыны оңаша үйге шакырып ап.

«Арзыжан, сені сүйем жан-тәніммен,
Өзіме дүниеде жалғыз сен тең.
Фашық боп күндей күлген ак жүзіне,
Тәсілмен сені мұнда алдырып ем.
Ырас-ак қолымда бар екі катын,
«Әйел» деп атамаймын оның атын.
Сен айым,

сен жұлдызым, сенсің еркем,
Саған-ақ табынамын міне антым!

Көкпенен қарғанамын, көкем, саған,
Көзінді қүле қарат, қалқам, маған.
Аспаннан жынды боран бұрқыраса
Сен саям, сен камқорым, сен баспанам.

Құнменен қарғанамын құлші, жаным,
Құлмесен өртегемін қасірет қалын.
Мен күйіп көмір болсам, жан беретін
Тәнірім, шапағатшым деп үғамын.

Айменен қарғанамын, айдан сұлу,
Сүйемін, арам маған сүймей тұру.
Жәннаттың жарығынан артық маған
Сенімен жалғыз сағат бірге жүру.

Жерменен қарғанамын жемісім сен,
Мәуесі салбыраған егісім сен.
Сурып алатұғын жалғыз сенсің
Жер астын «жеті қабат» қылсам мекен.

Жұлдызбен қарғанамын жұлдызым сен,
Жағамда жарқыраған құндызым сен.
Қор болам, күп алмасаң қан боп өлем
Кен дүние үш кез ғана «көр менен» тен.

Тәнірімен қарғанамын болсын айғак,
Тірідей жерге қақсын болсам тайғак.
Арзыжан, сені жерге қаратсам мен
«Тамұхтан тамұхтарға жүрсін айдап».

Ең ақыры өмірменен ант етемін,
Дүниеден «құр!» демесен тез өтемін.
Айттым ант, Арзы ару, ойлан енді
Тәнірім табынатын сен деп өтем».

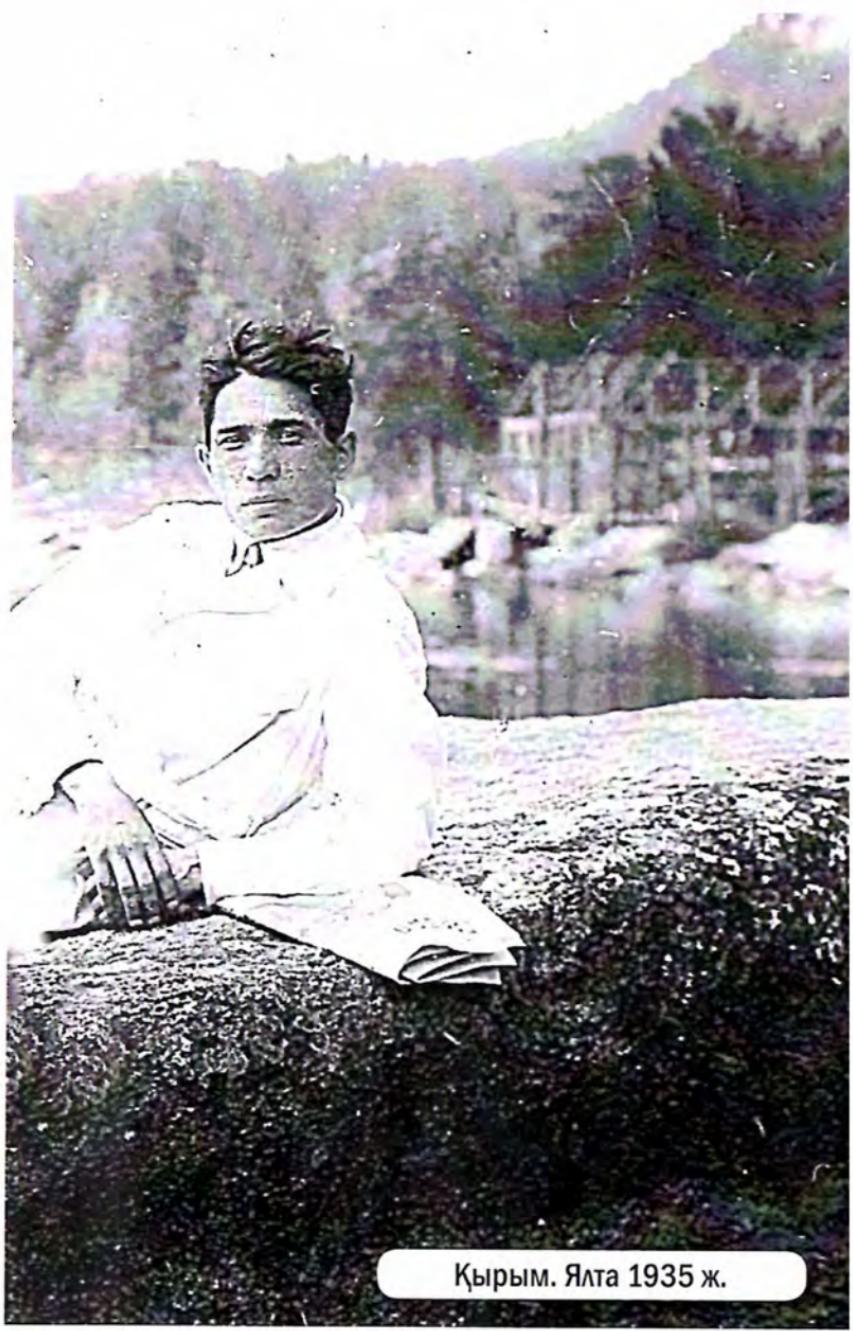
Арзы айтты:
«Құлағынды сал жауабыма,
Жалшыға мырза ғашық болмас сірә.
Жарым бар жаны бірге жастай өскен
Пышақ қойып буынсызға қылма кінә».

Осыдан басқа бір сөз қайырған жок,
Жүзі жылпын мырза еken деп табынған жок.
Мырзак та дел-сал болып жүре берді
Сандалып дәл жүректен тигендей ок.

Мұнды қыз қанды найза түйрелгендей,
Шашынан тау мен тасқа сүйрелгендей.
Бозарып түсі суып мен-зен болып
Киналып қабырғасы күйрекендей.

Жек көріп Мырзак сөзін қаны қашты,
Көзінен ызалаңаип тәкті жасты.
Бір күні тауға келіп, құлаш жайып
Өмірдің уын теріп, мұнын шашты.

«Алдым жар, тұрмысым тар, артым
тұйық,
Телегей теңіз жасым шын тұнғиық.
Дариға «Әйбетер» кара тасты көтергендей
Қайғыдан жүре алмаймын белім үйып.

Қырым. Ялта 1935 ж.

Антұрған дәүлетке мас залым Мырзак,
Жалынып, жалпаяды қылжақ-қылжак.
Шарифат, күштілікпен коркытады
Саудагер, сопы, қажы, молданы сап.

Сорлы бет қайдан біттін жылтыраған.
Жетпей ме қара бұжыр кескін маған.
Бәрі де жалшы әйелдін тенізде жүр
Ерген жок жалғыз ауыз өсек-аян.

Жаратқан, сұрадым ба сенен көрік,
Сенделттің баки бермей беріп көрік.
«Сакина сау басыма», осы емес пе
Ажуа қор болғаным, болмай ерік.

Мұн шағар әділ деген молда, ишан
Бірінің жаны ашымас мынын жисан.
«Сұндеті пайғамбардың барының» деп
Сол болды бар білгені неке қифан.

Қос катын Мырзактағы тілі улы,
Өсекті көршілерге таратулы.
Болғанда Мырзак қабан мен ак шабак
Жасаған, жас басыма катер туды.

Занғар тау, ақылынды айт, қайда барам.
Жалғызыбын алды-артымда жок бір панам.
Жақкан сон ак бетіме қара күйе
От болып өртенемін, назаланам.

Занғар тау, көк қарағай жан-жағын тас,
Келгенде паналауға койныңды аш.
Не діннен, не өмірден ракым көрмей
Зарымды саған шағып төгемін жас.

Шынарсың қоқырайған қоқырлы құз,
Жылап түр көзін басып бір жетім кыз.
Тезірек жыртқыш анды жібер-дағы
Жегізіп тар тұрмыстан күдер үзгіз».

Арзы қыз ұзак құнге жылап-жылап,
Кешкірек келді үйіне талмаусырап.
Кешікпей тас құркеге қайта көшті
Ешкімнен рүқсатсыз шешесін ап.

Мұстапа жәрдем берген көшуіне,
Қайықты баяғыдай есуіне,
Бармаска бұдан былай ант айтсыып
Мырзактың қанды қақпан есігіне.

Бірігіп екі бала тас үй салды,
Бір жерде асырамақ болып жанды.
Ұл-қыздың сый-сипатын сезгеннен сон
Қос кемпір бетін сипап, қабыл алды.

Куанды құтылдық деп Мырзак жаудан,
Мұстапа аң аулады барып таудан.
Кеш жатты, ерте тұрып қайық мініп,
Арзы қыз балық жиды құрған аудан.

Өмірде болған емес жанға тыным,
Оқімет тарапынан ауыр шығын.

Ол күнде алым-салық жөні солай
Табыстың қалдырады жүзден бірін.

Ыскырған айдаһардай ол бір заман,
Тарыққан тауды кезген талай адам.
Арзы мен Мұстапа емес елден ерек
Талай жас теңдік көрмей зар жылаған.

Теніздің жағасында балықшылар,
Тау-тау қып балық үйіп жыбырлаған.
Түйені түгіменен жүтқан дәуір
Жаландап дүниеге ашқан аран.

Құйылған бұлак болып көздің жасы,
Деп келіп:- күнім қаран, күнім қаран.
Арзы қыз сол халықтың бір баласы
Өзгеден өзгеше боп қансыраған.

Арзы қыз кеткен күні Мырзак жокта,
Қиын ба сапар шегу қарны токқа.
Үйге кеп сұлу орнын сипалады,
Жүрегі толып улы жалын шокқа.

-«Апыр-ай Арзы рас кеткені ме,
Сертіне қыз да болса жеткені ме?
Бетіме күйе жағып ел алдында,
Тілімді қол сілтеумен кескені ме?

Тауда өскен тас жүректі деген рас,
Шынымен болғаны ма жүрегі тас.
Қыр мұрын Қырым қызы қыпша белге,
Жетсе мал, жетпесе оған садаға бас.

Батады қабырғама мынау корлық,
Бірімін көрмеушінің жапа зорлық.
Қақпанға түсірейін жолбарыстай
Таудағы Мұстапаны жүрген орғып.

Оншама корғанатын жалғыз емен
Тіріде отырам ба қарап тәмен.
Карғылы қара тазы жігіттер бар
Дейтүғын «сеніменен бірге өлем».

Ойлап ем жас аруды сүйемін деп
Қырымдық ең сұлуға иемін деп.
Жарыққа жасырын сыр шығып қалды
Айтқанды іске асыру ендігі серт».

Жаман ой бүл Мырзакты женіп алды,
Сұлуға пида қылды бас пен малды.
Жек-жат, дос азамат, ағайыннан
Арзыға құні-тұні кісі салды.

Қандай жан сикырланып келгенменен
Мал, бақыт, дүниені бергенменен.
Арзыдан жалғыз ғана жауап алды
«Аулак жүр, естімеймін сөзді» деген.

Бір күні салтанатпен Мырзак келді,
Шұбарлап ат-арбасын сырлап келді.
«Сағындым, сарғайдым да, сәuletай» деп
Сыңсытып сырнай-керней жырлап келді.

Күркенін қасына кеп шатыр тікті,
Қасында жігіті бар палуан мыкты.

Ет асып, жеміс шашып, бал ішуге
Ұялас сарқасқадай тізе бұktі.

Арзыға сиқырланып Мырзак барды
«Қонаққа жүрініз» деп ажар салды.
«Мен барсам Мұстапа да қалмасын» деп
Арзы қыз Мырзак сөзін қабыл алды.

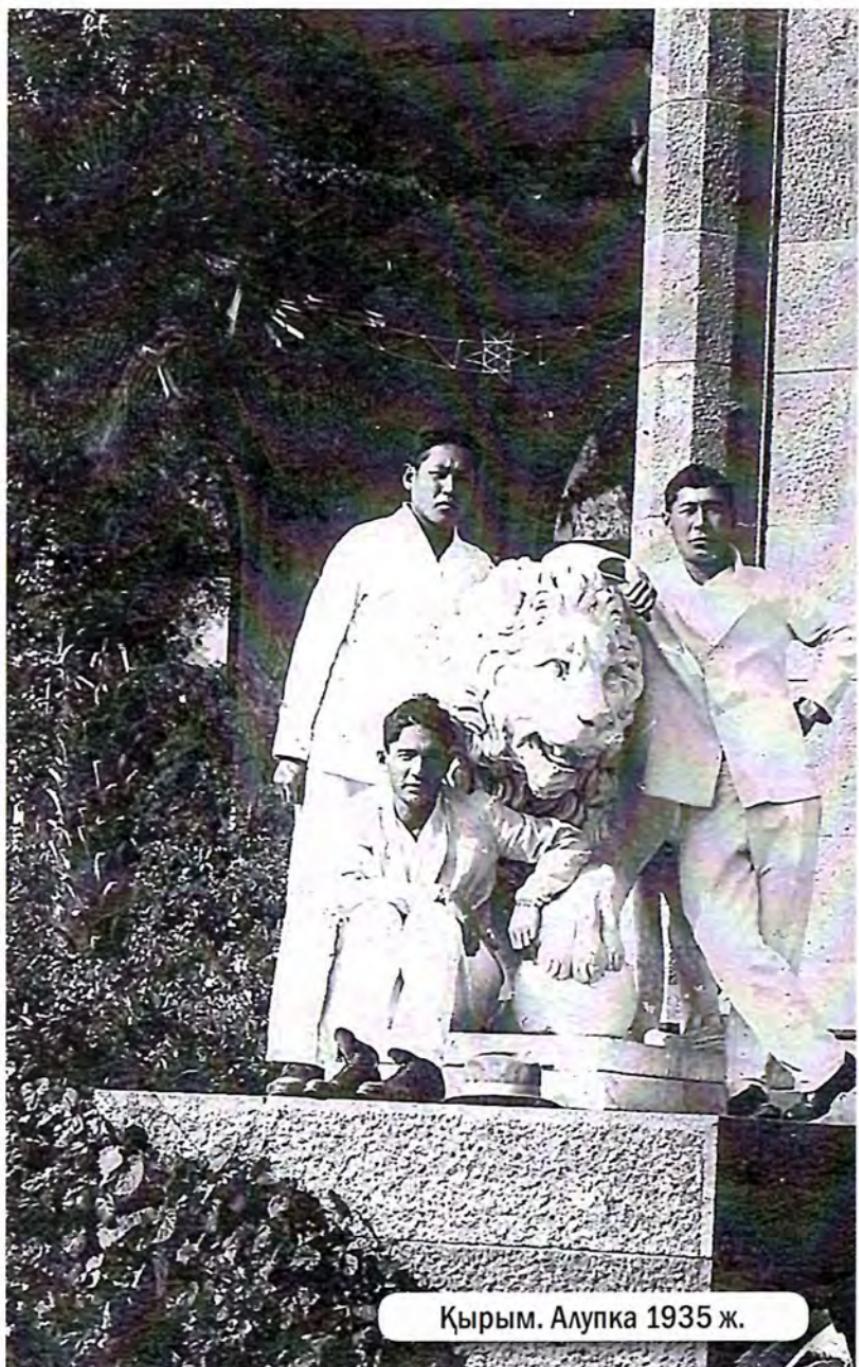
Екі жас асқа келіп отырысты,
Үсті кір, киім жыртық, қолы күсті.
Ажуалап Мұстапаны отырғандар
Текедей бақылдасып ду күлісті.

Жүргегін екі жастың намыс шертті,
Ойларын ашу кернеп дірілдettі.
«Бөрі мен қозы жолдас бола алмайды»
Десті де мәжлістен тұрып кетті.

Шыдамай Мырзак ұша тұра келіп,
- «Ай ақымак токта!»- деді түсін бұзып.
Әйел ғой «алпыс екі амалы бар,
Жұбатты анқау «дәуді» Арзы тұрып:

- Ей Мырзак, дәulet десе дәuletін бар,
Дұшпан-ақ кемітерлік сәuletін бар.
Тау менен тастан басқа жөн білмеген
Жігітке ақырарлық не бетін бар.

Анменен көрші өскен ол бір асау,
Киын ба ақылыңмен салсан тұсау.
Бұлбұл боп оралсаңыз мен бір гүлмін
Өсірмес гүлдің бойын темір құрсау.

Қырым. Алупка 1935 ж.

Алданды алдап айтқан сөзге Мырзак,
Ішінен деді «қызыға- ұнадым-ак».
Мұстапа қырындаған көрінбесе.
Құлпырған Қырым қызы қайда бармак.

Әйтеуір бір сұлуға болдым ғашық,
Жүре алман ғашықтықтан аяқ басып.
Жолына жаным пида, мал садаға
Ол үшін өлсем риза қаным шашып.

VII

Үйіне қуанышпен Мырзак келді.
«Дін басы» молдаларды жинап келді.
Қол байлап кеудесіне тағзым етіп
Жол сұрап «шарифттан» арыз қылды.

Қарқылдап дін қарғасы қазірет ишан,
«Ісінде хак қасында болмас нұқсан
Сұннәті пайғамбардың әйел алу,
Күтеміз бүл сапарға қайыр иқсан!»

- Бір қызыға көптен бері болдым ғашық,
Сұлу қыз туған екен жүрттан асып.
Арада әзәзілдей бір адам бар,
Кесірінен сол шайтанның жүргін жасып.

Таһирдін қызы екен Арзы бала,
Жаратқан көркем қылып ҳақтағала.
Ғашықтық жалын өртеп жүрегімді
Сол үшін отқа түскен мен паруана.

Мұстапа деген жігіт осы қызға,
Менен де құмар екен көптен о да.
Бірақта сұлу оған риза емес,
Болады сол бұзыққа қандай жаза?

Берініз төренізді әділдікпен,
Бұзыққа жаза айтыныз- шарифатпен
Сапарда жүргенімде Мұстапа кеп,
Азғырып Арзы қызды алып кеткен.

Арзы қыз жайнап тұрған қып-қызыл гүл,
Конуға құмарланған мен бір бұлбұл.
Ләйліге ғашық болған Мәжнүн мен
Молдалар ендігісін өзініз біл.

«Құп!» деді молда біткен көзін жұмып,
Қарады «тапсеріне» аласұрып.
Барлығы Мұстапаны «күпір» деді
Әйелді азғырушы «никах» бұзып.

- Мұстапа хак қасында күпір адам,
Білмейтін хакиқатты нағыз надан.
Бұзықтың сол жазасын тартқызуға
Қазылсын он құлашты терен зындан.

Мұстапа тұтқын болсын сол зынданда,
«Шарифат»- солай қосат бұзылғанға.
Үш күнде бір қадактан тамақ берсін
Қылмасын еш ракым басқа пәнда.

«Үкімге» Мырзак жауыз риза болды,
Сыйлық деп молдаларға алтын берді.
«Арзы қыз маған әйел, мен күйеуі»
Деген ой бойын билеп көкірек керді.

Қазуға терен шұнқыр үйден шыкты,
Қасына жігіт алды палуан мықты.
Баурынан «Әйбетердің» ә дегенше
Құдықты он құлаштық қазып бітті.

Ол күнде Иран менен Мадинадан
Қырымға көшіп барған бұл жана заң.
Қайрымсыз кара жүрек хан тұсында
Қолданған түрме орнына терен зындан.

Бес жігіт Мұстапаға кетті жүріп,
Жоғалтпак қыздын жарын көрге тығып.
Алушы аңдушыны тез алмай ма,
Ұстады Мұстапаны ұрып жығып.

Бұл кезде Арзы бала теңізде еді,
Тенізде бір ғажап іс көзі көрді.
Төрт үйрек қалқып жүр ед көк толқында
Біреуін бір кара құс ап жөнелді.

Зуылдап қара құс кеп үйректі ілді,
Барылдап үйрек сорлы көп жұлқынды.
Ашулы айуан тырнақ босатсын ба,
Жөнелді бүркыратып мамық жүнді.

Сол жақта Фалым Малдыбаев Қазақ ССР-ның
халық әртісі Құрманбек Жандарбековпен
Қырым 1936 ж.

Нашардың бәрі осы деп ойлады Арзы,
Мөп-мөлдір оттан ыстық жасын алды.
Аялдап аяқтамай әлгі ойын
«Өлдім!» деп, қызға біреу айқай салды.

Дауысын Мұстапаның таныды Арзы,
Жанына не болды деп күйіп-жанды.
Толқынмен араласып жетіп келсе,
Бес бәрі талап жатыр Мұстапаны.

Ұшып кеп Мұстапаны құшактап ап,
Жармасты жібермеске жарын қорғап.
Бәріге тоқты бола ала ма,
Жөнелді тартып алып қанға былғап.

Қос кемпір зыр жүгірді топырақ тырнаң
Жайып сап аппақ шашын қарғап боздап.
Зарлының үндеріне үнін қосып
Тау жылап, көздерінен акты бұлак.

Күніренді екі кемпір жасын тәгіп,
Тірліктен Мұстапа үшін мұлде безіп.
- Шыбыным, құлышағым Мұстапа деп
Қанғырып Қырым ішін кетті кезіп.

Сүрініп бірде құлап, бірде тұрып,
Кирандап бұратылып мың жығылып,
Шарлады дала-қала алаптарын,
Күркілдеп шұбатылып дымы құрып.

Мұстапа мәнгі щықпас орға түсті,
Амал не орға тыққан мырза күшті.
Жазасы- дін «исламның» осылай деп
Қайғының сусын қылып уын ішті.

Бір кезде теңіз өрлең жүрген жігіт,
Белсеніп етек-женін түрген жігіт.
Торғайдай торға түскен жаутандайды
Тірідей терен қазған көрге кіріп.

Бір кезде желқайыкты ескен жігіт,
Су жүзін акку құсан кешкен жігіт.
Алты адым айналасы шұқырда отыр
Су құйған көмір болып өшкен жігіт.

Бір кезде Арзыменен жүрген жігіт,
Еңбектін кадір, көркін білген жігіт.
Серт байлап, сыр түйісіп, қол алысып,
Ойнатып отты көзді күлген жігіт.

Жалын боп жер астында отыр бүгін,
Құс емес ұшып бұдан кететүғын.
Қолынан бар келгені жыр толғайды
Зарланып жаратқанға шағып мұнын.

«Жаратқан, жас шағымда орға жықтын,
Тірідей терен қазған «көрге» тықтын.
Нашарды торғайдай ғып домалатып
Күштінің тырнағымен жұлып-тұттін.

Тар зындан еркімді алды, күшім кетті,
Құн бар ма көтеретін көкіректі.

Қатпаған қауырсыны балғын едім
Жай түсіп, тас тәбемнен жаншып өтті.

Алуан асыр салған шу асау андар
Аскардың сусындаиды бұлағынан.
Жалғыз-ақ шөлде жатқан мен бір зарлы
Қан кеуіп, кайрат кетіп, қиналды жан.

Қажыдым, қалым бітті, тамағым аш,
Бұлт төнсө киімім жок, мен жалаңаш.
Шынымен жер астында өлгенім ғой
Балғын тән құрт-қонызға бола ма ас.

Басыма орнағанда кара тұман,
Мойныма оралғанда қара жылан.
Қасыма Арзы сөулем келе қалса
Айырып алар еді ажалымнан.

Қапыда жолдастарым сезбей қалды,
Ортаға салатын ед шыбын жанды.
Есітсе кегін алар, іздер мені
Өлтірсе олар дағы алар қанды.

Қарт анам қайғыменен қан жұтарсын,
Сағынып құлынынды тас құшарсын.
Түсіне ұйықтағанда мен енермін
Оянып жер мен көкке бір ұшарсын...

Мекенім қаранғы үй көрменен тен
Тенізді шимайлайтын өтті дәурен.
Бірге өлмей сеніменен арманда өттім
Жолдасым кош аман бол, Арзым сөулем!».

Қырым. Ялта 1936 ж.

Мұстапа зарлап жатты күндіз-түні
Қос кемпір, Арзы іздеп жүр таудан мұны.
Бір күні кешкетүрим салқын желмен
Арзының құлағына жетті үні.

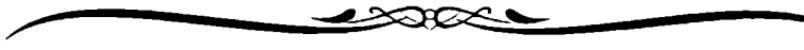
Қайратпен жетіп келді ор басына
Алмақ боп жан жолдасын қорғашына.
-Мұстапа, тірімісін?
-Әу, тірімін.
Тілдесті әлсіз жатқан жолдасына.

Бар еді белінде ұзын жіп арқаны,
Зынданға тастай берді қайнап қаны.
Қармақтай шабак алған қара судан
Арзы қыз тартып алды Мұстапаны.

Бір-бірін тірі көріп куанысты,
Көнілі бір демдем ліп уанысты.
Арзының арнап жүрген азығын жеп
Аш өзек есін жиып жұбанысты.

Күн батты, тау қалғыды, жел тынықты.
Тұсірді теңіз тұман шымылдықты.
Табиғат маужырасып бәрі жым-жырт
Жұлдыз-ақ ым қағысып, көзін қысты.

Тұсінген жұлдыздардың ымдарына
Көнілдің әсер берген ырғағына.
Екі жас тау түнеді, тыным алып
Жүректің сыр айтпак боп жұмбағына.

Дем алып тамылжыған гүл мен орман
Тәтті иіс бұрқыратты жан-жағынан.
Қырымның ұлы-қызы қосылды деп
Шығармақ болды екеуін құмарынан.

Айқасты екі жастың қос білегі,
Лұпілдеп сокты Арзының жас жүргегі.
Отына махабаттың бойы балқып
Назданып Арзы сұлу мөлдіреді.

Жастардың араласты ыстық лебі,
Жігіттің сол емес пе тілегені.
Сағынған көптен бері ғашық жарын
Мұстапа қысып сүйіп күлімдеді.

Қос білек қосарлана құшактасты,
Екі жас сүйісті де мауқын басты.
Арзының өміріне осы бір тұн
Өшпестей, ұмытылмастай нұрын шашты.

Бір болсын шықсақ тәбе, өлсек шұнқыр
Дегендей тәстеріне тәс тақасты.
Жүрекке жара салған жаулары көп
Жолдарын құтылудың ақылдасты.

Құттықтап ғашықтардың махаббатын,
Жерден ну, көктен жұлдыз шашу шашты.
Сол кезде тан сарғайып, торғай шырлап
Жан-жактан көкек атшук сұнқылдасты.

VIII

Тас тінтіп Мұстапаны іздеуші көп,
Кос кемпір тау аралап жүр кемсендеп.
Жау да іздеп достар іздеп, «Әйбетерден»
Ертеден кешке дейін қылады ермек.

Өркеш тас үнірейіп зәрені алған
Кемпірді тітіркентті жылап барған.
Кос кемпір сүйретіліп жүре беред
- Жанымыз артық па деп Мұстападан.

Қарғайды тау кездірген дүшпандарды
Қылсын деп сені құдай біздей зарлы.
Қарғысын адам, айуан жәндік түгіл,
Шын, құз, тас, таулар-дағы ұғып алды.

Қарғысы кемпірлердің мынау еді:
«Молдалар жүргегінді жесін жегі.
Ұлдарын, балаларын, катындарын
Таланып нашарлардың болсын жемі.

У толсын өзегіне болсын талқан
Мойныңа көген түсіп, кепсін анқан...
Оралып аяғына қара жылан
Қаныңды сорып жүрсін қайда барсан.

Мырзак-ау, қарыныңа канжар кіріп,
Дірдектеп аспанға атсын қап-қара қан.
Кос кемпір енді қалай күн көреміз
Айрылып жас құлыншақ Мұстападан...»

Ішіне бурыл таудың тұсті тұман,
Жамылды күнгірт көрпе қалың орман.
Қашаннан азық татпай қатты ашықкан
Қабанға онай олжа тұсті жолдан.

Тілегі аш қабанның болып қалды,
Үстіне екі кемпір келіп қалды.
Бас салды бір кемпірді «ә» дегенше
Біреуі тасқа шықты корғап жанды.

Жыртқыш ан кемпірді көкпар қылып,
Салып ап иығына кетті жүріп.
Ананың айқайлаған дауысына
Сояу тіс бара жатыр сылқ-сылқ құліп.

Жауыздың озбырлығын көрген кезде,
«Әйбеттер» жер тістенді қабак түйіп.
Қаңбактай құйын қуған кемпір кетті
Тау-тасқа домаланып басы тиіп.

Немене, шыңғырса да естуші жок,
Дос кайда тартып алар кісі жиып.
«Елін жок еркелейтін бұл жерде» деп
Тоқтатты кенірдегін бір-ақ қиып.

Аш қабан қос азуды көміп жатыр,
Тұмсықтап екі емшегін еміп жатыр.
Жүрегін жұлып алып сылқ еткізіп,
Езуден қызыл қанды төгіп жатыр.

Шешесі Мұстапаның сорлы кемпір,
Қанғырған Мұстапа үшін шерлі кемпір
Замана құрсауының қысуымен
Қабанға бір жолғы азық болды кемпір.

Бұл кемпір қабанға жем болмақ па еді,
Далада қан тәгем деп ойладап па еді.
Мынға он қожа болып құтырғанда
Құрығы күштілердің ұстап берді.

Бұл кемпір құрбан болған көптін бірі,
Тарихқа өзек болған мұн мен жыры.
Айғартар «Әйбетердің» ала басы
Жазылған қызыл қанмен таптың сыры.

Қабаннан аман қалған зарлы Зейнеп,
Арзы мен Мұстапаны келеді іздеп.
Сол күні аман-есен Арзыларға
Қосылды шашын жайып, зар еніреп.

Құшактап Мұстапаны төкті жасын,
Естіртті қабан жеген сорлы анасын.
Қайғырып Мұстапа да жасын төгіп,
Оқ тиген коныр каздай иді басын.

Жас кетті бәрінен де ағыл-тегіл,
Қамады қасқыр болып түйік өмір.
Жасыған Зейнеп пенен Мұстапаға
Арзы қыз қайрат беріп айтты көніл:

-«Токта апа, Мұстапа, сен көп жасыма,
Жаситын жас жігіттің жері осы ма,

Біз емес жылап жүрген елден ерек,
Жылауши нашарлар көп бұл Қырымда.

Қырымның қуаттысы діншілдері,
Байлары, мырзалары, саудагері.
Жарлысы жапырылған жапырақтай
Жаутандап жардан құлап сынған белі.

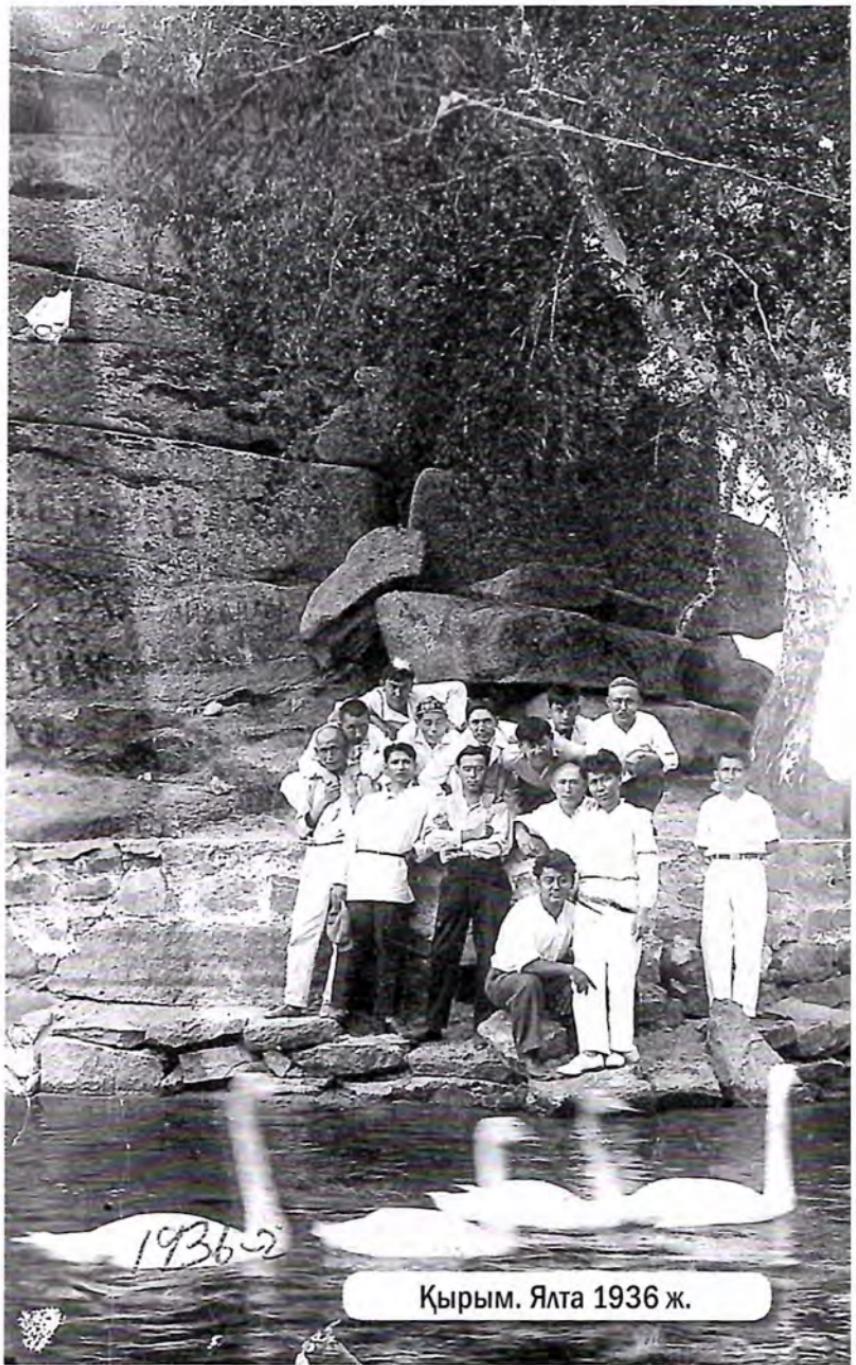
Тар заман қамалында талайлар бар
Арты су, маңы батпақ, алды шың, жар.
Жер ауып, суға отқа көмілген көп
Атылып, толып жатыр асылғандар.

Біз дағы көп нашардың біреуіміз,
Ми қашқан, көз бозарған жүдеуіміз,
Қайыр жок Қырымдағы жауыздардан
Жалғанда жалғыз білек тіреуіміз.

Өмірде таста туып, таста өстік,
Су жайлап, суды еміп, суды кештік.
Сол еңбек, сол бейнетпен күн көреміз,
Кашайық, отырмайық күнді кеш қып...

Алғанша ауызын жиып «мұнда» деді
Бұл келген бес қуғыншы қулар еді.
Мырзактың бір достары Қожа деген
- «Қашқындар жүр калаға, тұрма!» деді.

Мұстапа орнынан ұшып тұрып,
Қанжарды Арзы әкелген қысып тұрып.
-«Жастанып жастығымды жатайын» деп
Бүйректен жарқ еткізіп алды сұғып.

Өкіріп ұшып түсті Қожа батыр,
Ішек-карнын алып шықты қанжар батыл.
Төрт жігіт жанындағы түйдек-түйдек
Шоқпармен Мұстапаны ұрып жатыр.

Жау төртеу бұлар екеу қылар қайрат,
Алушы қаруларын келген сайлап.
Мылтықпен қара саннан атып салып
Ағашқа Мұстапаны қойды байлап.

Кемпір мен қызға әлі келмесіне,
Зорлыққа Арзы тағы көнбесіне.
Кемпірді қара таспен бастырган соң
Кім кепіл жаны ышқынып өлмесіне.

Төртеуі Арзыға кеп жабырласты,
«Сен, женгей, корыкпа деп» дабырласты
Мертіккен арыстандай Мұстапаға
Көзінен жасын төгіп амандасты.

-«Мұстапа, кош аман бол, жан жүрегім,
Жалғанда тірі болсам сен тілегім.
Үш жұма қызық көрген онашада
Сынып тұр енді міне қос білегім.

Мұстапа, кош аман бол, көзім нұры,
Әлі де жолығармыз қалсан тірі.
Егерде жолықпасақ жол боп қалар
Арзы мен Мұстапаның зарлы жыры.

Мұстапа, балдан тәтті сені сүйгем,
Жалғанда жарым сенсін, саған тигем.
Тәнірім бұл сөзіме болсын айғақ
Әмірде сен деп өлем, сен деп күйем...

Бойымда сенен қалған болса аманат,
Серт берем тапсыруға сау-саламат.
Егер де өліп кетсем борыш қылма
Батырым, бидайығым болат қанат...

Тұрса да қызыл қаннан қозғала алмай,
Зарына жолдасының шыдай алмай.
Мұстапа бәйтеректі селкілдettі
Тұrap ма қаны қызып күйіп-жанбай.

- Жан жолдас, Арзы, сөулем кеттің менен
Қалар ем жаудан алып, жара денем.
Бақыл бол көріспесек бұдан былай
Тенізге түсіп кеттің түпсіз терен.

Болмады көп сөйлеуге бұдан әрі,
Арзыны көтермелеп тартты бәрі.
Жанғырып қала берді тау ішінде
Шырқырап шер таркардың қайғылы әні.

Тыпырлап тас астында кемпір қалды,
Мұстапа ағызып тұр қызыл қанды.
Түйіліп қарға-құзғын, құрт-құмырска
Кан ұрттап аузының дәмін алды.

Сауысқан көз майларын шүкиык деп,
Қарақұс тез өлсін деп жұтынып кеп,
Тышқандар азуларын салып жатыр
Болды деп үлкен тамақ кемпірді жеп.

IX

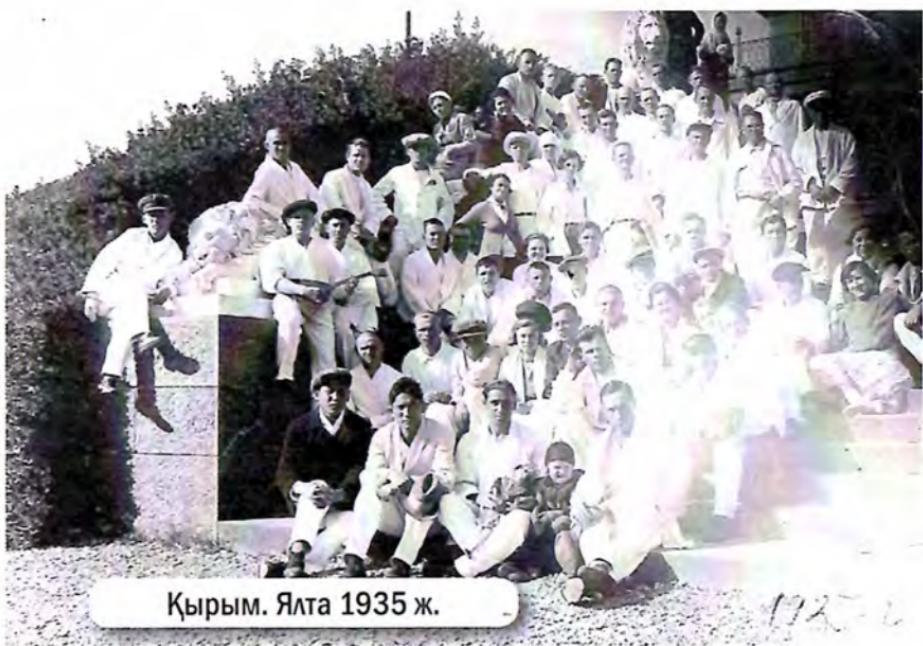
Қуанды Мырзақ соққан мұрттан құліп,
Арзыны оңаша үйге қойды тығып.
Азғырып біреу-міреу жүрмесін деп
Қойыпты қара күнге күзеттіріп.

Мырзаққа Арзы сұлу емес риза,
«Некесіз» тағы харам жолығуға.
Қыз десе Қырым жасы қандай құмар,
Жайылды бұл оқиға ой мен қырға.

Арзыны кенес қылды мырза, бегі,
Бос белбеу, бота тірсек жігіттері,
Қырымда жаннан аскан сұлу бар деп
Естіді арғы жақты Түрік елі.

Түрік пен Қырым байы бәсекелес,
Бәстесу ел өмірі үшін емес.
Үтқылап бірін-бірі алдап-арбау
Жер алғыш, сауда ашуға қызыл өнеш.

Түріктे данкы щыққан Ғұсман мырза,
Бала үшін әйел іздеп жүрген бұ да.
Мұстапа, Арзы, Мырзақ оқиғасы
Бір күні тиді мұнын құлағына.

Қырым. Ялта 1935 ж.

1935

Ойлады сұлуды мен алайын деп
Кисының не қылғанда табайын деп.
«Қырымның талас қызын алды» деген
Тағы да ірі атакқа қалайын деп.

Шақырды Әли атты сүм жігітін,
Деді оған: сенен басқа көп жігітім.
Жұмсайын қын-қыстау бір сапарға
Батырым, бас тартпастан барамысын?

-А, таксыр, жолынызға жаным құрбан,
Өлімге бар десен де дайын тұрам.
Жөнінді айт, батанды бер мен әзірмін,
Қызметім құдай үшін сізге қылған.

-Жігітім, олай болса құлағын сал,
Теніздің ар жағында Россия бар.
Орыстың Қырым деген аралында
Фажайып жан естідім мен қызығар.

Қырымда Арзы деген бір сұлу бар,
Таласкан талай мырза болып құмар.
Сол қызды құшақтатсан тез әкеліп
Жалғанда арман бітіп, көнілім тынар.

Егер де осы қызды алып келсен,
Қолына ағаныздын «Мә...» деп берсен
Түріктің бас жігіті сен боласын
«Сыйға сый, сыраға бал» біле білсен.

Егер де орыс елі көтерілсе,
Ол қызды сол алады кімдер женсе.
Қалғанша қасық қаным соғысамын
Таймаймын қара басым жерге енгенше.

Қан тамған қылышынан мен ер түрік,
Қандай жау мені женер карсы тұрып,
Үркедей аландағы ел тен келе ме,
Кетерсін патшасын да жерге тығып.

- Құп таксыр, міндептіңді орындаимын,
Сіз үшін жау жағынан корғанбаймын.
Шейтпіз өле қалсақ хак қасында
Таймаймыз дүшпан болса соғымдаймын.

Серт беріп Әли залым жүріп кетті,
Қасына үш палуан жігіт ертті.
Әрі ұры, әрі бұзық айлакерлер
Төртеуі Қырымға да келіп жетті.

Түрікте Ғұсман жатыр мынау ойда,
Қырымның қызыл гүлі Арзы қайда.
Қырымның шек шығары құмар деп ед,
Әлде үйде, әлде түзде, әлде байда...

Болмаса бір жігітке тимей ме еken,
Мырзакқа мойнын қаздай имей ме еken.
Қып-қызыл алма еріннен сүліктей боп
Құмартып қайта-қайта сүймей ме еken...

Сырласып әлде кіммен жатады еken,
Бал тілін қандай адам татады еken.
«Кел сәулем, жаным-тәнім сен үшін» деп
Ак төсін әлде кімге ашады еken?..

Болмаса тенін іздең жылай ма екен,
Көл қылып көздің жасын бұлай ма екен.
Өзімдей ел басшысы болмаған сон
Сөз салмай жамандарға шыдай ма екен.

Болмаса сүттен таза бала ма екен,
Ақыл мен көркі бірдей дана ма екен.
Самал жел сақарада сайрандауды
Көңіліне ертенді-кеш алар ма екен.

Апымдау біздің жаққа келер ме екен,
Мен үшін барғандарға көнер ме екен.
Болмаса колын сілтеп бармаймын деп
Сарғайып ғашықтықтан өлер ме екем.

X

Төрт жігіт Арзы қызды іздең тапты,
Тан қалды көрген жерде қолан шашты.
Бар сырын әбден біліп алғаннан сон
«Ғұсманға лайық...» деп ақылдасты.

Бір күні Әли кезеп келіп еді,
Қара күң есік ашпай жауап берді.
- «Арзыға жолығуға рұқсат жок.
Қинама бұдан былай енді мені.

Арзыдан үміт күтпе, дәме қылма,
Ерігіп есік қағар ол бос қыз ба.
Шырағым, Мырзак білсе жүндей түтер.
Тілімді ал, бұл арадан жөнел, тұрма.

1928 жылда партияның мадурийдеги біздеңгі ішін
орындаудардың Көмірек анықтадаған анықтаудардан кейін,
ССРК Күміс жылдары (шарттыра дағындағы Мұхтаров) мен 1929-жыл
Сәулеңі Медеїн Қызынан дәлелдердеге 2-дің күнде жемін
Салынады:

— Медеї атасынан берген бөлбөлдік партияның көмірінен
деги — Мұхтар — дегендегі Медеїнен, 2-дің күнде.
Самбадан дегенең байдаудары Көмірек анықтада
жіберді. Ай, Самбаданда Медеїн өмірін біркелік мемлекеттің
содасында...

Мұхтар осындағы шарттың күрделі мемлекеттің
партияның міндеттерінде оған сәнкөптердің, қалыптаралған
жынын дәлелдердеге, оғаның орталығынан.

— Мұхтар — енгізілгенде деңгезде Медеїнен үйректі:
— Себе останында деңгезде Медеїнен үйректі:
— Ай, мәртебе — деңгіздеңде — 1911 жылдан, ^{Солтүрк} мемлекеттің
Халық мұрасынан қарында. Сол жылда мұрасынан үйректі
Карасай Атқорғасынан деңгіздеңде Медеїнен көлиниң тәжілесін
мәннің «жазады». Медеїнен деңгіздеңде мұрасынан анықтады Садасын,
Көлиниң тәжілесін, жаңынан мұнай дауралы. Осы мәнніңде маду
дүса Медеїнен деңгіздеңде бірдей болып, Құдайшының Қарынан
Күннен күнде ~~жазады~~, мәртебе, Атқар Атқар мен бірдей Қарынан
Осы мәнніңде Халық мұрасынан мұрасынан деңгіздеңде
Бреденің Көмірек анықтада деңгіздеңде мәнніңде деңгіздеңде

Білмейтін жан емессін тұра жолды,
Жокшылық байламай ма жомарт қолды.
Нашарлық салдарынан торға түскен
Әзілді жаратпайды Арзы сорлы».

- Шешетай, тез қайтамын тілінді алам.
Болғанда Арзы балан, мен де балан.
Егер де қызға жаңың ашыр болса
Қай күні бейнетінен мен құткарам.

Нансаңыз Мұстапаның мен досымын.
Досымның тіліменен келіп тұрмын.
Сөйлестір онаша үйге алып барып,
Жок еді қастық ойым, бұл шын сырым».

Қарағым, олай болса қылма өкпе,
Арзыжан ерте шығар су жақ шетке.
Бұлакқа суға барап сөйлесерсін
Бірак та өтірік айтып тентірепе.

Қара күн жүгіріп кеп айтты жайын,
- «Арзы жан, сүйінш і бер қуантайын.
Бір түрік Мұстапаға жолыбылты
Танертен аты-жөнін біл, қалқатайым!...

Арзы қыз осы кездे жүрген жүдеп,
Мырзак та тынышын алған о деп, бұ деп.
Сол күні жекіп тұрып айтып кеткен
«Некемді саған ертен киямын» - деп.

Тұнжырап терен теніз ойға кетті.
Басынан өткен күнді елестетті.
Не пайда жалғыз тамшы рахат жок
Ұшқыр ой қиыры жок тентіретті.

Улы ой ішін өртеп алаулатып,
Талдырды есін алды, қалжыратып.
Тенізге тұнгі төнген қара тастай
Көгерді төмен қарап қалды қатып.

Тұн болды Қырым ішін тұнек басты,
Қаптады қалың тұман карашашты.
Тау қалқып, тас бұйырып, орман ұбықтал
Дел-сал боп ғұлдер басын салбырасты.

Үйкесіз акқан бұлак жуып тасты,
Жол-жол боп «Әйбетерден» төмен асты.
Қырымнан ертең Арзы кетеді деп
Біріне бірі айтып сумандасты.

Тан атты күн де шықты, жел гуледі,
Мініп ап ағаш шәпті шу-шуледі.
Алысып жынды желмен келеді Арзы,
Қанбактай желқүйынның еркіндегі.

Еңкейді бір бұлактан су алмаққа,
Ойы алтау, көнілі жетеу әр тарапта.
Кешегі түрік жігіт кездессе дейді
Хабарын Мұстапаның сұрамаққа.

Шерлі қыз құрсінеді, тың тыңдайды,
Жел оған Мұстапа боп сыйырлайды.
Құздағы қайың, емен жапырағы
Жұзіндей ғашығының жымындейды.

Қыз келді терен түпсіз мұнға батып,
Бір жүріп, бір бөгеліп әрен басып.
Ақырын тас үстінен Әли келіп,
Сейледі өлеңменен сырға тартып.

Ә л и

- Сұлу қыз, ғұлді жүзін неге солған?
Қасырет жас басыннан неден болған?
Қайғынның, карашығым, жөнін айтшы
Жанбысың шыға алмаған күрган тордан?!

А р з ы

- Уа жігіт, халім жаман, өмір бөтен,
Жөнінді айт нашарды аяр доспын десен.
Жоғалтқан Мұстапаны мен Арзы қыз
Сейлеп бер сол жоғымды тауып берсен.

Егерде әзіл қуған адам болсан,
Айырмас ақ-қараны надан болсан.
Қанғырма, жайына жүр, жолын әне
Қосылмас үш қайнасаң маған сорпан.

Ә л и

- Болады аса надан Қырым begi,
Қан ішкіш айуан міnez жігіттерi.
Солардын арасында сіздей заттын
Толады уайымға жас жүрегi.

— Улғы шақырылғандағы "сінайра" кірдегі мәдениеттің дірең Мұхтар Еркесарын шоғырас. Ол
Күнде сәлемшебін жиердің бүре болғасына, Біз мұхтар-
шебе 1925 жылда Останративда ~~жеке~~ жеке міндетті
шебе, 1926 жылда Револгарни шко магас дірең шоғырас.

Ол еса-жыл ұйындардың шеңбері, Мұхтардың оның жүргіз-
ғыштың омертвілдігінен көбіне ^{Ағашқызы} ~~жеке~~ міндетті ^{шебе} міндетті
шебе міндетті. 1926-жылда Сол жылдарда, Мұхтар ғана да
Сарындағы шебе, ол шеңбердегі ^{жыл} міндетті ~~жеке~~ міндетті
егі. Сол жылдан соң қызынан шебе міндетті Сарындағы.

— Мұхтар Еркесарының Кокшетауда айда,
ағылшын тәр ауыздан, 15 ауыздан 7903 жылда дегендеңде мұхтар
шебе он ~~жеке~~ жасаған шоғырас. Рын Қара-саян.

Мұхтар Негін баласы еди: Еркесарының дірең
міндеттін останы Кокшетаудың үйеңдерінің беделі ~~жеке~~
шебе да, Мұхтар Соддағы ЗМ, Қындар үйеңдері. 1925 жылда
генін кісі енде жең маг ^{жеке} шоғыр, ^{жеке} балық, 1926-жылда
еңін міндетті Күн көрдегі. 1925 жылда балыратындар міндеттін
беделін міндеттін ірін Сарындағы аяқтін, нағынан, көміртектің кірі.
Себіз Мұхтаров шоғырас (Останратившебе) үйеңдердегінің
беделін: Кұрмединдер кірін, Кейбір өзеттегері міндеттін
шоғыр "шоғырнің не де болғанын жүртешті".

Ак сүйек, асыл тұқым тұрік елі,
Дұға алған пайғамбардан арғы тегі.
Діні асыл, жаны асыл араб жақын,
Жайларған «Мекке» менен «Мадинаны».

Тұріктің Fұсман атты патшасы бар
Қақ жарып қара қылды әділ тұрап.
Жатады су түбінде асыл маржан
Патшамыз көркінізге болған құмар.

Шырағым, таба алмайсын Мұстапаны
Бұлактай көз алдында ақкан қаны.
Қырымда байлауда көп жүре алмассын
Мекен қыл бұдан былай Түркияны.

A р з ы

- Тұрікте жұмысым жоқ, бара алмаймын,
«Жұр» деген тілінізді ала алмаймын.
Fұсманның аяқ жылытар тоқалы бол,
Сақина сау басыма сала алмаймын.

Мұстапа көз алдында қалған тірі,
Онсыз мен тұра алмаймын сөздің шыны.
Ол үшін отқа жансам арманым жоқ
Патшаңнан маған артық басқан ізі.

Бармаймын мақтасан да Түркияна,
Ит бармас Fұсман патша сұркияна.
Таяныш қаһарлы жүргт өрісім бар,
Өлмеспін Россия құшағында.

Қанымнан қымбат маған жерім, тауым,
Бөлемен қуанышқа елім жауын.
Былғама тенізімді, арам түрік
Бермеймін өзім түгіл оймақ бауын.

Ә л и

- Ей сұлу, қол сілтеме сөзді тында,
Жалынсам жалтарасың бұл шының ба?
Баласы ер түріктің ашуланса
Тұруың екі талай бұл Қырымда.

Түріктің Fұсман мырза ақ патшасы,
Бас иген еліміздің кәрі, жасы.
Сол Fұсман сізді алуға ғашық болды,
Жіберген елшісімін сөздін расы.

Ер жүрек, ежелден оқ етін тескен,
Тау кезгіш, тасты сұзіп, теңіз кешкен.
Ғашықтық дағуасына құрбан болып,
Талайдың құрбан қылып қанын ішкен.

Ғашықтық атамыздан қалған мирас,
Ғашыққа қандай жігіт жанын қимас.
Патшамыз сізге ғашық болған екен
Ендеше сізді әкетпей көніл тынбас.

Шалқайма, қымбат сұлу, мойынынды бүр,
Жиекте сізге арнаған кемеміз түр.
Сіз ханым, біз қызметші әр уақытта
Кемеге мінгізейік тезірек жүр.

А р з ы

- Ей жігіт, енді мені зорламаңыз,
Азаптан қоршап тұрған қорғамаңыз.
Күш қылу айуанға да жараспайды
Қорғансыз қыз екен деп корламаңыз.

Мылжындал, қужак жігіт, өуре қылма,
Қызықпа ресейлік сұлу қызға.
Жат елге намыс сатып барғанымша
Өлейін теңізімде, Қырымымда.

Деді де Арзы аяңдал жүре берді,
Шакырды Әли ымдал жігітерді.
Төрт жігіт іліп ала жөнелгенде
Кемеде Арзы өзін бір-ак көрді.

Шу деді жүйрік кеме суды тілді,
Артынан қуалады дауыл жынды.
«Қырымның қызын бүгін үрладық» деп
Толқындар масайрасып сылқ-сылқ құлді.

Жүрегі түріктердің лұпілдеді.
- Ризамын орындалды сертім – деді.
Қырымның қырғауылын жер соктырдым
Әрқашан не істесем еркім деді.

Жем болған көк бөріге Қырым қызы,
Тұскендей жерге ағып көк жұлдызы.
Торғайдай торға тұскен жаутан қағып
Қырыммен амандастан мынау сөзі:

- Кош Қырым, көркем Қырым, гүлді
Қырым,
Қоштасам ба деп ойлап па ем бұдан бұрын.
Қызылшыл құзғындарға тұтқын болды
Баурында киігіндей жүрген қызын.

Білмедім анқаулықпен жаудын сырын
Барасын қалып артта, қайран Қырым.
Түріктін тұтқыны боп кетіп барам
Жете ме Мұстапаға зарлы үнім.

Кош Қырым, етегін жаз, басын мұнар,
Кеуден кар, көкірегін сенің ызғар.
У ішкен су орнына мен бір сорлы
Әлсізді азық қылды арсыз мұндар.

Шағылған ақ алмаздай шында мұзын,
Жакпар тас, жантайыскан аскар құзын.
Түріктін төбетіне бенде болды
Қан жұткан қайғыменен жетім қызын.

Кош тауым, аспан көкке басын барған,
Құшактап Қара теңіз орап алған.
Жатканда жанбасынан құс өте алмас
Өкпенді күннін көзі емес шалған.

Койнынды түрлі жәндік аралаған,
Мықтысы нашарларын жаралаған.
Қан ағып, жаны шығып жатыр әне
Зар каксал көр аузында талай адам.

Қош Қырым, аю, қабан, арқар қашқан,
Секектеп, құлан, бұлан бұлдырасқан.
Апай төс айғыр жалды арыстандар,
Құтырып ауызынан көбік шашқан.

Баурында ойнақтаған бұғы-марал
Ақ иық, сабау саусақ қайың мен тал
Келгенде жылдың құсы жыл-жыл сайын
Арзының зарлы даусын сонда есіне ал.

Қош Қырым, туған елдің мекені сен
Мейрімің, жылылығың анама тең.
Мұстапа құшағында қалып барад
Пана бол жаралы ерге етегің кен.

Талай жан Мұстападай еніреген,
Жалтақтап жалғыздықтан жаның жеген.
Сендерге мұн-зарымды айта алмадым
Қош бол, қош, балықшылар бейнеттенген!

Қош бол қош, суды сүзген балықшылар,
Толқынды қарсы ұруға қайық шыдар.
Қапыда қолға түскен Арзы қыздың
Қоштасқан шер таркарын жаның ұғар.

Қүшейсін жүректегі қайнаған кек.
Бас име жауыздарға ұлығым деп.
Бостандық нашарларға болсын тезірек
Зорайсын күннен күнгө талап-тілек.

XI

Шалқыған Қара теніз түсі сұық
Толқынды кетіп барад толқын куып.
Көбігін аспанға атып асау толқын
Бұрқылдайд жиектегі тасты жуып.

Теніздін жағасында сансыз адам
Ау құрып, балық аршып, жыбырлаған.
Нан үшін жазы-қысы дамыл көрмей
Жем іздең, жүрек жалғап, қыбырлаған.

Жиекте бір топ отыр дүрілдескен,
Бас иіп қайтар емес қын істен.
«Не өлу, не кек алу тезірек» деп
Бірі айтып, бірі қостап бас изескен.

Ішінде осылардын Мұстапа бар,
Жұдеген жәбір көріп, кеткен ажар.
Қайғылы қара күнді жамылғандай.
Күрсініп ауыр-ауыр демін алар.

Күн қайда есін жияр балықшиға,
Ер қайда басшы болар өншен «құлға».
Мұстапа оққа ұшып, тауда қалған
Демендер қалай ғана келген мұнда.

Мұстапа жауға тұтқын болды деген
Сол күні достарына хабар келген.
Жолдасты жауға беріп қоймайық деп
Өзді-өзі қаны қызып дүрілдеген.

Жиылып арасынан кісі бөлген
Күзембай, Сейпі, Құрман, Секен деген.
Төрт жігіт қала ішінен сұрастырып
«Мескорды» ертенді-кеш тынбай кезген.

Жан қалмад бұлар жүріп сұрамаған,
Достарын тірі табу болды арман.
Зынданға қамалғанын білгеннен сон
Бүркіттей тауды сұзіп аралаған.

Байлаулы Мұстапаны алды тауып,
Ес-тұс жоқ ер басына төнген қауып.
Байлаудан алып шықты азаматтар
Кетіпті бар денесін қаны жауып.

Арқалап келе жатыр кезек-кезек,
Су сұрап жаралы жан қақты безек.
Бұлактын басына кеп дем алысты
Жігіттер кекті ашуын ішке тежеп.

Мұстапа есін жиып, көзін ашты,
Жар үшін өлімге де қиған басты.
Бейнетті бастан-аяқ сұрап біліп
Үрза боп достарына құшак ашты.

Мырзакқа өздерінше жаза бермек,
Ия ұрмақ, ия таламақ, ия өлтірмек.
Бүгінгі Мұстапаға тиген соққы
Күні ертең бәрімізге тиері ак деп.

Жағада жұмыскерлер гулей тұрсын,
Мырзакты мейлі өлтірсін, мейлі ұрсын.
Арзыны алам деген Мырзак қайда
Айталақ сонын жайын көніл тынсын.

XII

Сал Мырзак үйқы көрмей ерте тұрды,
Киінді жібек киім түрлі-түрлі.
Қоқийып айнаға кеп бойын түзеп
Көрінбек болды Арзыға аса құнды.

Тауыктың коразындаі қоқырайып,
Қарайды айбаттана шақырайып.
Әйтеуір Арзы қызға жағам ба деп
Көрсетпек болды қызға өзін лайык.

Мысыктай сирек мұртын сынап кезек,
Сықсыитып шегір көзін октай кезеп.
Отырды жапа-жалғыз кілем тәсеп
Бақытты адам болып елден ерек.

Алдына Арзы келіп елестеді,
«Мырзак жан, меніменен кенес деді.
Өлгенше мен сенікі, сен менікі
Қызығым басқа жанға емес» деді.

Елбектеп екі қолын ербендетіп.
Көк торғын орамалмен бетін желпіп.
Саусағын сыртылдатты қуанғаннан
Суретін тұнгі тәсек елестетіп.

Тырсыиып жүргінің қаны тасып,
Қол жайды құшактауға мауқын басып.
Елеске көніліндегі елегізіп
Жөнелді «Арзы жан» деп есік ашып.

Арзы жоқ Мырзак келсе сарайына
Деді ол: «Шыққыр көзім нанайын ба?»
Масқара жұрт алдында болдым ба рас.
Тенізге құлайын ба, отқа жанайын ба?..

Жар салды маңайына «атқа мін!» деп
Арзыны табындар деп жылдам іздең.
Ат шабыс өрт шыкқандай болды қала
Іздеуші тұс-тұс жектан шыкты лек-лек.

Сайланған самаладай өңшөң сандак,
Астына жүйрік жорға мінген таңдал.
«Мескорды» тас-талқан қып актарып жүр
Құйындай бұрқылдайды қара шандак.

Қолында қаруы бар мылтық, найза,
Айбалта, айыр, көсеу, сойыл, сойда.
Төпелеп ерсіл-қарсыл далбандайды
Айқай-шу, Арзы кайда, Арзы қайда?..

Үйіне қара күннің шауып барып,
Сабалап шиелей қып басын жарып.
-Арзыны табындар деп көрдей қысад
Өкіртіп аттарының баурына алып.

Кейбірі жас әйелге жетіп келіп,
Қысады Арзыны айт деп өршеленіп.
Тепкілеп шаштан жұлып арсылдайды
Жараған бурадай боп екіленіп.

Кейбірі жас баланы алды ұстап,
Қорқытып «не көрдің?» деп сұрап қыстап.
Кейбірін құлак бұрап шынғыртады
Кейбірін қорқытады отқа ұстап.

Көргенде балықшының балалары
Жылайды қалмастай-ак шыбын жаны.
Қайыршы, малшы, жалшы жан көрінсе,
Бөрдей қойға тиген қуалайды.

Босыған, қуғын көрген мал-жан түгіл
Құстар да зар қағысты көрмей тыным.
Талайлар бұл шабыстан олжаланып
Орнады талайларға ауыр шығын.

Мырзактың көзін басты былшық ірін,
«Мен сендік» дегендерге шашты пұлын.
Қой құнын ұстайтұғын орын келсе,
Кесектеп аямады аттың құнын.

Еңбексіз пайда болған дәулет пұлын,
ТАП мұндай шашкан емес бұдан бұрын.
Сүзді де судын бойын, құздың ішін
Қырымның табайық деп қызыл гүлін.

Қалмады бал ашпаған бақсы-бәлгер,
Бәрі де зікір салып Арзыны іздер.
Түрікке кеткен Арзы қайдан болсын
Шатасып жын шакырып әуреленер.

Қобызшы қобыз тартып өршеленер,
Айқайладап өнеш созып текке терлер.

Бәрі де құрмандық боп шалынғандай
Күн болса «Мескор» жаққа Арзы келер.

Қуғыншы таудың ішін аралап кеп
Қараса байлауында Мұстапа жок.
«Арзы ғой Мұстапаны құтқарушы»
Дейді де балықшыға ат қойды топ.

Бастығы қуғыншының- «күйеу Мырзак»
Қырымды Арзы үшін талқан қылмақ.
«Балықшы не табады, не өлед» деп
Жөнелді бұркыратып шабуылдап.

Теніздің жағасына келді жетіп,
Манағы бір топ отыр гүжілдесіп.
Қарасы Мұстапаның көрінген сон
Қамшының астына алды күмпілдесіп.

Төбелес, ұрыс-керіс болды майдан.
Балықшы қосылды кеп әлде кайдан.
Ер өліп, жан жарапы болып қалды
Тас-талқан киратылды сауыт-сайман.

Екі топ кеткен кезде араласып,
Қолма-қол төбелесіп, жағаласып.
Балықшы келген жанды қалақпенен
Түсірді топтай қылып жерге жаншып.

Ежелден Мұстапаның жауы Мырзак,
Түсірді как шекеден жалғыз-ақ сап.
Ағызды топ ішінде қара қанын
Жауыздың өз қанжарын өзіне сап.

Мырзактың өз қанжары өзін жарды,
Қайраған Мұстапа үшін бұл қанжарды.
Ор қазып жазықсызға жүрген жауыз,
Орында өзі қазған өзі қалды.

Өкіретін доныздай боп Мырзак жатты
Қолынан Мұстапаның өлім тапты.
Шыдамдай балықшының дүмпуіне
Быт-шыт боп қалғандары елге қашты.

Мырзактың туысқаны молда, ишандар
Тіреген патшаға арқа ылғи пандар.
Арасын ұлт, ұру қырық пышақ қып
Арадан жем түсірген арам жандар.

Қашқандар молда ишанға жылап барып,
Жығылды аяғына мұнын шағып.
«Қырылдық балықшылар құртатын» деп
Жалынды жәрдем сұрап болысарлық.

Қырымның ишандары қайқы мұрын,
Нашардың тілеп жүрген қырылуын.
«Мырзактың құнын барып алып кел» деп
Татардың аттандырды жүз елуін.

Мес қарын молда, ишандар бір ынғай боп,
Келсе де бұлардан да балықшы көп.
Сакталып Арзы кегі өмірлікке
Төбелес күннен күнгे кетті үдеп.

Екі жақ төбелеспей түрған күн жок,
Жарлыға тірлік, байға дүние тек.
Балықшы білегіне сыйынғанда,
Мырзалар зан күшімен жаудырды ок.

Екі жақ екі тап боп сойылдаскан.
Күні жок бір-біріне мойындастан.
Құйылды Қара теңіз арнасына
Көзден жас, көкіректен кандар аккан.

Әлсіздер қызыл қанға белден батты.
Оқ тиғен киіктей боп ақсан қакты.
Жағасы Қара теңіз жанжалменен
У да-шу кол төбелес болып жатты.

XIII

Күні ыстық, тауы шынар түрік жері.
Ан аулап, ит жүгірткен жігіттері.
«Атамыз ер түріктін мирасы»- деп
Жер үшін елді шапқан патша, бегі.

Әйелді қор ұстайды түрік елі,
Бір ерге екі әйелді есептейді.
Бір ерге алпыс қатын аз деп санап
Алуға жүзге дейін ерікті еді.

Түріктің қылышынан талай халық,
Еңкейген амалсыздан дінге барып.
Құртындай өллексенің көп бүлінді
Сол дінге қазақ-тағы улап қалып.

Араб пен тұрік тентек бірге шықты,
Нашар ел торғай болып жерге бұқты.
Құл ұстаяу, күн байлану, ел шабумен
Атанды ол мезгілде тұрік мықты.

Қоштасып Қырымменен мұнды Арзы,
Талайды таластырған құнды Арзы.
Қол қүші, Қара теңіз толқынымен
Сақ етіп Тұрікке де келіп қалды.

Қуанды Ғұсман патша ту көтеріп,
- «Жар бол! - деп дін Ислам» шу көтеріп.
Шаттанып есі шықты нөкерлердін
Фашығы патшасының Арзы келіп.

Арзыны Ғұсман сырттан сүйіп еді,
Дөнбекшіп сүйгендіктен күйіп еді.
Келмесе Арзы егер бұл сапарда
Қан төгіп алуға бел буып еді.

Қан тәкпей ұрлықпенен Арзы келді,
Атағы солқылдатты қара жерді.
Арзының жана келген құрметіне
Той қылышп тамашалы шақырды елді.

Той қылды, жиһазы артық палуан сайыс,
Айдады құндік жерге жүйрікті алыс.
Шашуға тойға әкелген сан жетпейді
Дүниені төгіп жатыр жақын, алыс.

Біреу ат әкеп жатыр, біреу бие,
Біреу қой, біреу сиыр, біреу түйе.
Орамал, шаршы шашу, шапан-шатпак
Әкелген алтын, күміс- жүйе-жүйе.

Батырлар билеп кетті патша тойын,
Қызықпен қыздырмакқа көптін бойын...
Қалқан сап, сауыт киіп, тұлпар мініп
Көрсөтті алуан-алуан түрлі ойын.

Биікке байладап койып жамбы тасты.
Мергендер батырлатып мылтық атты.
Кейбірі шауып жүріп жамбыны атса,
Кейбірі желе жортып садақ тартты.

Бір жүйе ойын салған қыз-келіншек.
Қажымас әзілдесе сезге еміншек.
Бозбала мұнайып кеп наз айтқанда
Құдайсып үн бермейді қыз еріншек.

Судырап көк құрактай асыл киім,
Сұлу қыз акқу құстай ол бір жиын.
Қыз құмар жігіттері домбыралы
Тартады он үш шекпен түрік қүйін.

Ішінде осылардың Арзы жас гүл,
Болғанда өзге қарға, Арзы бұлбұл.
Құмардың осы тойда шыкты білем
Сүйсем деп талай қызды шөлдеген тіл.

Мырзалар Арзыға кеп көріп жатыр,
Алтынды көрімдікке төгіп жатыр.
Қарттары қүшіген бас қолын жайып
«Перзентті» бол деп бата беріп жатыр.

Той тарқап Ғұсманның да көнілі тынды,
Амалсыз Арзы көнді неках қылды.
Ғұсманның он бесінші әйелі Арзы
Бірінен көрген емес үл мен қызды.

Өткізген бала сүймей ұзак жылды,
Жұдеткен ел патшасын Ғұсман сынды.
Қаншама білдірмейін десе-дағы
Тағымды кім басад деп болған мұнды.

Қарт Ғұсман бір перзентке болған күмар,
Өзі өлсе тахытына ие болар.
Түріктің әйелінен көнілі суып
Арзыны алуында осы ой-ак бар.

Киянат іске әйелдер қалай шыдар,
Бір күнде тандап барып шын сүйген жар.
Сұлу деп алғандары су мұрын боп
Сарайдан қуылады еніреп зар.

Бұл Ғұсман салтанатын адам женбес,
Болған жоқ сол заманда оған тендес.
Арзының қолы осыған жетсе-дағы
Мұстапа көкейінен кеткен емес.

Киіктей шынжырменен байлаудағы
Сиякты Ғұсман оған жыртқыш тағы.
Егерде еріккендер сыр сұраса
Үндемес байланғандай тіл мен жағы.

Есінен шығармайды Мұстапасын,
Төгеді көлдей қылып көзден жасын.
Үш жұма ойнап-күлген қымбат күндер.
Батады сындырғандай қабырғасын.

Алдына әкеледі «Әйбетерін»
Қырымның қызыл гүлді қымбат жерін.
Топырағын туған өлкө сағынады.
Аңсайды бір басуға «Месқор» құзын.

Сүйісу, сыйласу да өмір заны,
Тамырлас махаббатпен тұқым дәні.
Ежелден екі жыныс, өсу үрпак
Өрбіген қос жыныстан адам бәрі.

Арзы қыз Мұстападан болған жұкті,
Арзыдан басқа оны кім біліпті.
Баланы Ғұсман патша менікі деп
Мәз-майрам көтерінкі куанышты.

Толған соң айы-күні туды бала,
Қуанды түрік елі жүрек жара.
Арзының көзі түсіп езу тартты
Тартқан соң айнымастан Мұстапаға.

Ұл туды, Мұбәрәк деп атын қойды.
Шақырып елі-жүртyn қылды тойды.
«Орнымды өзім өлсем ұстайды» деп
Көнілінен Ғұсман патша қайғы жойды.

Түрікке тұтқын болып келген Арзы,
Торғайдай торға түсіп көнген Арзы.
Сарғайды Мұстапаны ойлай-ойлай
Өмірден ауыр қайғы терген Арзы.

Қасыретін ауырлатты мынау бала,
Ұқсапты бір мұлтіксіз Мұстапаға.
Балаға қарайды да жасын төгед
Қамқа тон, есеп емес алтын жаға.

Максаты Мұстапаны қашан көрем,
Ант айтқан аманатын қашан берем.
Кешегі тайғақ кешу тар жолдарда
Деп еді «Арзы сәулем, саған сенем!»

Жүдеді жаралы жан шөптей солып,
Сиякты тұрған кісі безгек болып.
Тұріктін патшасындай көнілді емес
Мастанған ат байланып, әруақ конып.

Бір күні Ғұсман патша жөн сұрады,
-Не пәле, Арзы, саған ұшырады.
Қандай жан қаяу салды көніліне
Гүлім сен, шан тигізбес бақшадағы.

Егер де мен түрікке патша болсам,
Бұтакқа көнілім сүйген ұшып қонсам.
Тұріктің аспандағы күні Ғұсман
Қасында қызыл күннің Арзы шолпан!

Жүдейсін не себептен, Арзы ханым,
Жолында пида сенін шыбын жаным.
Жасырма сырынды айт, ішіндегі
Мен болсам өмірдегі сүйген жарын.

Арзы терен ойлап, тесе қарап,
Басынан өткен күннің бәрін санап.

Ұрықсат Мұстапа үшін сұрамакқа
Сөз тартып шу дегенде берді жауап:

-Ей патша, мен Қырымның киігімін,
Оқ тиген жүрегіме күйіндімін.
Ай едік бір уақытта тұтас туған
Мен содан ұшып түскен қындымын.

Жар болсан мені сүйген сөзіме бақ,
Әділ жан қай күнде де әлсізге жақ.
Айтайын бір әңгіме көзім көрген
Бұл сырға түсінерсіз өзініз-ақ.

Бар еken екі киік осы тауда,
Кездескен талай аң, құс, мықты жауға.
Азулы тырнақтыдан зәбір көрген
Алыстан жоламайтын тор мен ауға.

Андыған не заманнан мерген күшті,
Сыбанып қос киіктің жолын тосты.
Кездесіп қос өкпеден көздегендे
Біреуі мұрттай болып ұшып тұсті.

Сұр мерген мерекеге калды батып,
Алған соң андып жүрген анын атып.
Киіктің тамағына пышақ тигенде
Шулады тау, тас, орман қарғыс айтып.

Айрылған арланынан сорлы киік,
Орғыды таудан тауға іші күйіп.
Занымен табиғаттың буаз еken
Дем алды бір аралда белі ұйып.

Тағы да жүрген біреу тор сүйретіп,
Үстіне сол киіктін келді жетіп.
Киікті қалжыраған ұстап алды
Тор күрып жан-жағынан қайла етіп.

Аңшының енді мәлім жан алары,
Бауыздап тамағынан қан алары.
Сары кездік кенірдекке тақалғанда
Сол жерде буаз киік балалады.

Аңшының мейірі түсті пышағын алды,
Үйіне қаусырмалап алып барды.
Біреуден екеу, екеуден үшеу артық
Деді де арнап бұған сарай салды.

Киікті баласымен асырады,
Қуанып олжасына тасынады.
Жаудырап сол киігің қарап отыр
Қабағы кай мезгілде ашылады.

Тілейді киік байғұс күндіз-түнде
«Босат деп бұл бұғаудан орман гүлге»
Босанса жалғыз сағат тұруға жок
Ендігі іс сол аңшының ерік өзінде.

Арзының әнгімемен айтқан сөзі,
Қырымға қайта кетпек келсе кезі.
Баласын Мұстапаның тапсырмак бол
Жұмбакта торға түскен киік өзі.

Түсінді бұл жұмбакқа Ғұсман патша,
Ойланды болды өзіне тан-тамаша
«Тұлыпқа мәніреген сиыр мен»- деп
Сейледі өз көңілін өзі баса.

«Жалғанда жаралы жан екенмін мен,
Жұмбак сөз маған тиген оқпенен тен.
Сөнбесе бұл жұмбак сөз тез арада
Алтын бас болып қалар конызға жем.

Сырынды жаңа білдім, долы қатын,
Тұріктің шығармақсың жаман атын.
Ғұсманды маскарапад бермекпісін
Қырымдық қалған байдың аманатын...

Жыландаид отырушы ең ыскырынып
Әншейін жүр екенсің іштен тынып.
Көрерміз мақсатыңа сен жетерсін
Қырылса бірі қалмай қалың түрік».

Деді де ызғарланып жүре берді,
Сыпрып мандайынан аққан терді.
Қызырып екі көзі оттай жанып
Әлиге ашуланып жетіп келді.

- «Әй Әли, сен ақымак бұздың мені,
Қырымнан әкеп едің әлде нені.
Әкеліп буаз қызды қылдың мазак
Қоям ба енді тірі малғұн сені.

Тұр жылдам, тезден жоғалт Қырым қызын,
Тенізге тастап жібер көрсетпе ізін,
Ғұсманның баласы боп қала берсін
Камап кет түрған үйге анау ұлын.

Егерде тірі тұрса Арзы қатын,
Күні ертең бүлінеді салтанатым.
«Мұбәрәк- ол Қырымның баласы» деп
Түріктің шығармай ма жаманатын.

Басыма қарап жүріп салма жара,
Жоғалсын серттен таймас жүзі қара.
Көзіне тірі жанның көрсетпестен
Тастандар суға апарып тұнде ғана!»

- «Құп!» таксыр деді Әли қол қусырып,
Қайтпайтын қан төгуден бұл бір бұзық.
Арзыны әкелудің арқасында
Шен алышп, шекпен киіп, болған ұлык.

Шен үшін адалдықтан Әли безді,
Ғұсманның жай қоймасын тағы сезді.
Арзыны не қылғанмен өлтірмекке
Бел буып, қан ішуге жұмды көзді.

Қасына үш жігітін ертіп алышп,
Сол түні Арзыны ізден келді салышп.
Сұрқия үсталдың ба деген жандай
Жіберді жарық еткізіп шамды жағып.

-Ия, Арзы, кымбат женгей, келдік сізге,
Келмесін әзіл сөз деп көнілінізге.
Бұл дүние бір керуен көшіп кетер
Тұрмайды мәңгі болып бәрімізге.

Көп созып не қыламыз сөздің артын,
Ғұсманның сізге бүгін көнілі салқын.
Жақынның жакындығы осындайда
Біз келдік орындаам қ болып шартын.

Жұмбакпен сырнызыды білдіріпсіз,
Білдірмей қапияда бұлдіріпсіз.
Елімнен еріп келген бұл бала деп
Сорлының алтын белін сындырыпсыз.

Мұндай сөз патша атына аса жаман,
Сіз емес жөн білмейтін мылқау адам.
Тазару үшін бұдан шарт айтамыз
Шартымыз орындасан мынау саған:

Қойыныз Мұбәрәкті үйінізге.
Патшаға тез жүрініз осы түнде.
Жығылсан аяғына әзір барып
Қалмайды ешбір кінә, Арзы, сізде.

-Құрбылар шариғатқа жүйрік емен,
Тұріктің жолы десен мен де сенем.
Бірак та Мұбәрәкті жасырмаймын
Расын кімге болса айтып берем.

Мұбәрәк Ресейлік мынау тұрған,
Түрікке мұны сірә бала қылман.
Айта алмай растыкты тұра алман,
Салсан да аспа тұзак мойнымыздан.

Баласыз патшаға мен бара алмаймын,
«Жүр!» деген сөзге құлақ сала алмаймын.
Жіберсін ұнатпаса өз жеріме
Мен асау енді қарғып арандаймын...

Дариға, кайда менін Ресейім,
Бұлкілдер Қырым десем көмекейім.
Қанымның қас дұшпаны, түрік саған
Қалмасын басым түгіл тебетейім.

Деп Арзы жолатпады маңайына,
Пәленін сүрінген қыз талайына.
Боларын бір сүмдықтың көнілі сезіп
Шақырды күтүшісін сарайына.

Таң атты, жұрт оянды, көз көбейді,
Теңізге сүйрелесе көрер дейді.
«Алдағы тұнде болсын...» десті дағы
Төртеуі үйлеріне бетті қойды.

Әлидің жалшы әйелі құлдын қызы,
Адам деп ескермейді ешкім мұны.
Әлиге тыстан келген есік ашты
Жалпылдан жалаң аяқ кетіп құны.

Әлидің келіншегі сұлу еді,
Түн бойы үйкі қөрмей шығып еді.
Түндегі қозғалмайтын күйеуінің
Жүргенін бір сұмдыққа біліп еді.

Әлиді қолға алды кесе-сала:
-Құрбынан өнерлі боп шықтын дара!
Қыз андып қырында мақ көнілін бар
Не қылдын? «Қай орында болдын және?»

-Ау қатын, сөзге конак берер болсан.
Іс болды тым жасырын бір орасан.
Арзыны Гұсман «жоғалт» дегеннен сон
Төрт жігіт сонда болдық бұған нансан.

Арзынын бауырында емшек емген,
Жас бала өзіменен бірге келген.
«Өзімнің белімнен бұл шыққан ұл» деп
Балаға мейірі түсіп Гұсман сенген.

Арзы бала жөнін койған айтып
Патшамыз ашуланып көнілі қайтып.
Бұл өсек басқа елдерге тарап кетсе
Патшаның тірлігінен өлгені артык.

Гұсманның бұл ашуы бойын кернеп
Бұйырды бізге «Арзыны тез өлтір» деп.
Тенізге тастамақ боп барып едік
Тан атып қалды, қайттық ертенге деп.

Жалшы қыз шоқпыт киім жамылғаны.
Есікте жым-жырт тұрып сөз тындалды.
Әлидің жаман ойын білді дағы,
Арзыға айтайын деп аяндалды.

Тыңшы қыз жасырын сыр естіп алып,
Жөнелді безек қағып тұра салып.
Арзыға бастан аяқ мәлімдей кеп
Арзыжан, сақтан деді, сөзім анык.

-Бауырым, көп жақсылық қылдың маған,
Не айтайын алла разы болсын саған.
Қырымға енді аттандым, тез кетемін,
Тұрғанда бауырым бүтін, басым аман.

Айнымас ақ жолынан Арзы берік,
Ерлігі ақ жүрекке болған серік.
Ар үшін алтын орда керек қылмай
Патшадан қолын сілтеп шықты безіп.

Арзыға алтын сарай көрменен тең,
Өзіне құркесі артық өсіп-өнген.
Құркеде Мұстапа бар жан жолдасы
Жалғанда тірі жүрсем келем деген.

Қарт Ғұсман дәүлетке мәз, көрсе қызар,
Болғанмен бүгін патша ертең тозар.
Қолында топты әйел тұтқыны бар
Арзы да мұнда тұрып қалай онар.

Түрікте Ғұсман топ-топ қатын алса,
Тұтқын боп Арзы ару тағы барса.
Ертеден қара кешке зар еніреп
Отырса атанар ма жаксы ханша.

Қыз сорлы күшті таптың айдауынан
Қанбактай домалады дауыл қуған.

«Жалғыздың жары күдай» деген қайда
Жаны ашыр Арзыда жоқ жақын туған.

Болғанда тұрмыс дауыл, Арзы қаңбак.
Күн туды тағы дағы домаламақ.
Шығар шынға өрмелесе Арзы ару
Бұл сорлы баспана ғып қайда бармак.

Ер қайда қамқорлыққа алатұғын,
Ел қайда көздін қырын салатұғын.
Арзының арын арлар бір адам жоқ
Найза алып жауға қарсы шабатұғын.

Арзылар жылағанда, сыйтағанда,
Көрінер бәрі женіл үқпағанға.
Күніреніп көрді бейнет, тартты азап
Шыдады шыбын жаны шықпағанға.

Патшаның әйелдері салып ойнак,
Шақырып сүйгендерін тойын тойлап.
Жаралы ару жанын кім үғады,
Кім білер жүргендерін нені ойлап!..

Түрікте Ғұсман құрды сән-салтанат,
Әйелді үйір-үйір койды камап.
Қырымда Левадия сарайында
Шалқайып патша жатты елді қанап.

Жамылған қара тұнді бүтін халық,
Күн көрді көп кедейлер аулап балық.
Мұстапа осылардың ортасында
Өмірі зая болған көрмей жарық.

XIV

Асай су аспанға атқан түсі сүйк,
Лепірген ойран салып, дауыл қуып.
Тамшысы дертке дауа десе-дағы
Толқынға бара алмайтын байлар жуық.

Көк толқын арыстандай күркіреген,
Ұмтылып алға қарай дүркіреген.
Долданса ауыр-ауыр аударылып
Жатады кейде биік, кейде төмен.

Толқындар аунап, тулап бүйраланып,
Тау-тасқа жиектегі соқты барып.
Солқ етіп зәресі ұшып ышқынады
Қайыкты кетсе дауыл қағып алып.

Жиегі асай судың көпіреді,
Сылқылдан тасты теуіп лепіреді.
Жабыла су құдайы келсе-дағы
Жұтам деп бірден бірге секіреді.

Ызалы Қара теніз көследі,
Тұзды су тулап ағып есіледі.
Тау-тасты ішке теуіп сырғыткандай
Жағаны күнде жуып есіреді.

Қырымның солқылдатса тау мен жерін,
Коркытып қалтыратты дөңес белін.
Көк теніз қамшы қылып сабалады
Тамаша табиғаттың асай желін.

Аспанды қалың қара бұлт қаптап,
Тұнерді кететіндей езіп таптап.
Далбандап, дауылға еріп келе жатты
Тұнеді тұн жамылып тауды жастап.

Таба алмай жанға сая болар орман,
Іздеді бір басына пана қорған.
Жай түсіп, күн шатырлап, нөсер құйып.
Жаралы аң менен құс ынырсыған.

Мәуелеп бақшадағы тұрған жеміс,
Үзілді жерге түсті қалмай тегіс.
Тұқырған тоқсандығы кәрілер де
Көрмеген бүгінгідей жынды өзгеріс.

Қырда шу... Ойда талқан, суда алыс,
Табиғат бір-біріне шәлкем-шалыс.
Кіртиген қабақтары жануарлар
Шайқалды бастан миы болып налыс.

Дәл осы дауыл күні Арзы сорлы,
Қырымға тәуекел деп жүрмек болды.
Қысып ап Мұберәкті қолтығына
Кемеге мінбек болып жетіп келді.

Өзгерген кейпі адам танымастай,
Киімі жалба-жұлба ілініп жай.
Аяған матростар орын берді
Сыйлады жас ананы ас аямай.

Шү... қойып кеме кетті араласып,
Шайқалды су бетінен майдан ашып.
Адасқан ақ маралдай Арзы сұлу
Бөбекін көкірегіне қояд басып.

Кемеде шайқалақтап Арзы келед,
Толқындай бір ойынан мың ой өред.
«Құлыным, әкенді енді көресін» деп
Емізіп Мұбәрәкті еміренед.

Алдына Мұстапа кеп елестейді
Сағындым! Келші жаным! Келші дейді –
Артынан Ғұсман, Эли қуып келіп
Қылышын жарқылдатып ол сермейді.

Жан-жағын ажал бейнет алды қамап,
Шағардай жылан болып уы тарап.
Ғұсман мен Мырзак шығып бір жағынан
Қасқырдай қанды көздер түр анталап.

Бір жақтан молда шығып жол айтады,
Байлардын сөзін сөйлеп мол айтады.
«Сен арам әйелсін деп мұсылманға»
Қауіпті одан жаман зор айтады.

Артынан Эли келіп ақырады,
Шашынан ұстап суға батырады.
Түбі жоқ қорқынышты ой түйдек келіп
Арзынын басын мұлде қатырады.

Кемені төнкергендей дауыл катты,
Көк толқын жан-жағына жұлқып тартты.
Толқынмен Арзы ойы араласып
Жұрегі жүз күбылып келе жатты.

XV

Мұстапа Қырымда жүр балық аулап,
Басына түсті ауырлық өрттей қаулап.
Қайғырып Арзыны ойлап, шашы ағарып.
Тұн болса үйқы көрмей шығады аунап.

Жан бар ма Мұстападай қайғы тартқан.
Басқаға мұндай қайғы емес батқан.
Бір емес неше түрлі ауыртпалық
Шаян боп Мұстапаны сорып жатқан.

Шешесін тау ішінде қабан жеді,
Зейнеп те сол сапарда өліп еді.
Жоғалды жан жолдасы Арзы сұлу.
Көп тосты хабар-ошар бір келмеді.

Қанғырды қара басы көп ойлаумен
Кек, ашу еркін алып ойын керген.
Жалғыз-ак тәбелеске жаны күмар
Ісі сол осы кезде колдан келген.

Бұл кезде Қырым елі күнде жанжал,
Тәбелес теніз басы шулы қамал.
Шығады жанжал, айқай жұмысшыдан
Жұтықкан жокшылыққа не амал бар.

Ақы аз, жұмысшыға тамақ та жоқ,
Күні-түні дамыл көрмейд жұмыс та көп.
Алатын еңбекакысын талап етсе
Үстем тап ұрып-соғып жаудырды ок.

Ерегіс шайтан түртсе болып қалад,
Мұстапа осы кезде ойран салад.
Қалакпен кейбіреуін ұрып жығып
Өшіккен кейбіреудің басын жарад.

Жігіт бар әлденеше Мұстападай,
Шығарған дау-жанжалды талай-талай.
Өштескен полиция атаманды
Шыныққан батыр болған сабай-сабай.

Бұларға бірлі-жарым әкім келсе,
«Жұмысты тез бітір» деп бүйрық берсе,
Тыңдамай жұмыскердің арыздарын
Қылышын жарқылдатып келіп төнсе.

Шап беріп жұмыскерлер ұстап алып,
Дүресін ерсіл-карсыл салып-салып.
Тас байлап биік жардан құлатқанда
Жоғалад терен теніз суға барып.

Бастайтын бұл жұмысты Мұстапа еді,
Костайтын тағы да мол жігіттері.
Қырымның залымдарын таусамыз деп
Өзара тауып алған ақылы еді.

Қырымның бастығының қанын төгіп,
Бәріне қарсы тұрып жауап беріп,
Софысса ұзак күнге қиналмайтын
Басына өздерінің алмақ ерік.

Бір күні Қырымдағы барлық басшы,
Алдағы күндері үшін қосты басты.
Біртіндеп басшы адамдар жок болады
Қандай да сыры бар деп ақылдасты.

Белгілі, балықшылар төреге кас,
Күреспей төрелермен бұлар тұрмас.
Тезірек басшыларын ұстап алып
Көздерін суға тастап жоймай болмас.

Жұмыскер арасына кірген желік,
Аузына тәубаларын келтірелік.
Бастығын ұстап алып дарға асып,
Тал түсте, ел алдында өлтірелік.

Сактанар бұдан былай өздері де,
Жоғалар «көсемінің» көздері де.
Тезірек полиция атқа мінсін
Босатпай құрық салсын сезгеніне.

Деді де қаулыменен бекітті істі,
Бір жерге топтастырды озбыр құшті.
Асынып қылыш, мылтық айбалтасын
Жан-жакқа полиция аттанысты.

Шанкай тұс, Мұстапалар косында еді,
Тілектес жігіттері осында еді.
Сартылдал жарқ-жүрк етіп
шолғынышылар
Үстіне қапияда жетіп келді.

Ант ұрган келе сала байланысты,
- Сыпыра ит, отырсындар қойып істі,
Қырдағы ұлықтарға балық керек
Тұрындар, бітіріндер, бар жұмысты.

Мұстапа орынан тұра келіп,
Селкілдең бар денесін ашу керіп.
- Кетіндер, осы арадан өлмей тұрып,
Иттерді сен секілді жүрміз көріп.

Аштықтан ұзак күнге жүре алмаймыз,
Сендердің не ойлайтындарынды біле
алмаймыз.
Ақырма, айуан құсап жөнінді айт
«Тұр» деген айқайына тұра алмаймыз.

Деді де бірін аттан алды жұлып,
Жіберді ашуменен жерге ұрып.
Тағы да біреуіне ұмтылғанда
Құлады оққа ұшып дымы құрып.

Қамалап жан-жағынан тұрып алып,
Жөнелді мойынына шылбыр салып.
Сонынан жұмыскерлер жүгіріп ед
Құлатты мылтықпенен басып салып.

Қалмады, жұмыскерлер шұбай берді,
Естіген жанның бәрі бұларға ерді.
Көкпар қып Мұстапаны полицейлер
Сүйретіп генералға алып келді.

Жаны бар, Мұстапаның дәрмені жоқ,
Иығын тесіп өткен атылған оқ.
Генерал «айтқыз деді жолдастарын
Айтпаса жаның шығар дүрені сок!»

Полиция Мұстапаны дүреледі,
«Деуші жоқ: тоқтат енді, бұл өледі»
Қаншама азап шегіп қиналса да
Мұстапа жалғыз ауыз ұн демеді.

Үш күндей темір үйге қойды қамап,
Алады күнде үш мезгіл сабап-сабап.
«Қан төккіш Мұстапаға сот болад» деп
Күн бұрын қойды елге жариялад.

Сот болды үш күннен соң Мұстапаға,
Бай, молла бәрі кепті тамашаға.
Жұмыскер, кедей, нашар қайыршылар
Түспек боп бұлар келді арашаға.

Сот тұрып жұрт алдында айтты үкім.
«Патшаға карсы болған бұзық үшін
Өлтіру жазасына бүйірамын
Дарға халық алдында тез асылсын!»

Жөнелді полициялар тұтқынды айдалап,
Дары тұр қыр басында койған сайлап.
Ашулы жұмыскерлер келе жатыр
Босатар Мұстапаны жолын ойлап.

Тұтіккен қабактары қаны қайнап,
Алысад полицейлер кейін айдал.
Ажалдың ала туы көтерілген
Мұстапа дар түбіне барды жайлап.

Дөніне Левадияның мұнар орнап,
Патша отыр жауыздығын өзі қолдап.
Қызығын өлген жанның көреміз деп
Патшаның баласы отыр құліп-ойнап.

Мұстапа шақыр-шұқыр тісін қайрап,
Кеудесін жалаңаштап көзі жайнап,
Арканға бас сұғардың нақ алдында
Сөйледі көпшілікке қатты айқайлад.

- Жолдастар! Мен күштімен көп еgestім,
Женем деп тар тұрмыста тәбелестім.
Арзының касиетіне шыдай алмай,
Мінеки ақырында торға тұстім.

Жолдастар! Алдарында мен өлемін,
Қорлыққа басымды имей жөнелемін.
Мен өлгеннемен артымда миллион тірі
Кегімді солар алар деп, мен сенемін.

Қош достар, жауларынан жасқанбандар,
Жете алмайд бостандыққа жасқанғандар.
Қанын іш, қанаушының капысын тап,
Шылбырды босатпандар, бос қалмандар.

Сол кезде мойынға кеп тұсті тұзак,
Адамның тұра алмады жүзі шыдап.

Айқай..... шу... қарғыс айтып зұлымдарға
Төбелеспен тарады жұрт кейін шұбап.

Балықшылар бастықтан шықты bezіп,
Кетеміз деп жиылды дүние кезіп.
Жазықсыз жаза тартқан Мұстапаның
Құнын алмай халі жок тұрар төзіп.

Патшаның жас баласы тұрды елеңдеп,
Дарға асқан жазалыны көремін деп.
Күлімдеп өз-өзінен мәз болады
Құлдарға мен де жаза беремін деп.

Әкесі баласына құле қарап:
- Жауына жеткен құні болма олақ.
Жазала, жанын шығар соққыменен
Болмаса қолдан кетед дәulet пен бақ.

... Кіжініп жұмысшылар танысады
Ауыздық түспегенге басынады.
Егерде басшыларын дарға ассак
Бұзықтық су сепкендей басылады.

Мұстапа кенірдектен асылғанда
Аузынан қанды көбік шашылғанда.
Тыптырап аяқ, колы тұрды ербендей
Екі көз алақандай ашылғанда.

Ақ патша баласымен тұрды қарап,
Мұстапа жиырылады минут санап.
Қиналған жаны шықпай жас жігітті
Мазактап құлкі етеді ол табалап.

XVI

Арзыға бұл уакиға емес мәлім,
Білмейді Мұстапаның асылғанын.
Жетем деп жан ұшырып келе жатыр
Тапсырмак жалғыз ұлы Мұбәрәгін.

Арзы ару Қырым жакқа қашқан күні,
Бір әйел біліп капты бұл сорлыны.
Ғұсманның жары кашты баланы алып
Дегенді түрік біліп, жолды торды.

Тұrap ма Әли бұзық енді шыдап,
Бұрқанды бурадай боп қылмай тұрак.
Мініп ап жел кемеге қуды Арзыны
Ниеті колға түссе талқан қылмақ.

Аямай жел кемені екпіндettі
Ақ туын Түркияның желкілдettі.
Толқыннан басым болып Әли залым
Кемені дірілдетіп селкілдettі.

Аспанға теңіз карғып тасынғанмен
Тұтқынды корғап толқын шашылғанмен.
Заманы қаулап тұрган Әли жауыз
Қасқырдай канды ауыз іздеген жем.

Асынып жалактайды қанжар, қылыш,
Тайынар емес жаудан болса да ұрыс.
Қасында үш жолдасы бірге келед
Киініп шынжыр сауыт, болат құрыш.

Месқорға келіп қалды Арзы-дағы
Тұсуге үміттеніп жақындалы.
Сонынан қуғыншы да келіп жетті
Ашылған бұл сорлының қашан бағы? ..

Кемеге «тоқтандар!» деп әмір берді
Іздеген қашқынымыз сенде деді.
Жау жетіп қалғандығын білгеннен сон
Шыдамай Арзы бойы дірілдеді.

Жау жетті әлсіз жүрек сокты катты,
Жау үні жан сезімін шымырлатты.
Қактығып екі кеме бір-біріне
Тенселіп қабырғадан суға батты.

Секіріп бір кемеден бір кемеге
Құныққан қуғыншылар дөнгеледі.
Соктығып суман қағып сұрқиялар
Топтанып келіп тұрды ашық жерге.

Арзыны алды сүйреп куыстағы
Адамның оңай екен сұыспағы.
Колынан Мұбәрәкті жұлып алыш
Әлидің кетті өртеніп шыбын жаны.

- Ия, кашқын, жүзі қара, шапшаңырақ,
Соныма ер, Қырым саған болмас тұрак.
Егер де қайсарланып тіл алмасан
Төгілед қара қаның көрші шыдап!

Ия, қашқын! Құтылмассын енді бізден,
Кейін кайт, түрікке жүр – тілек сізден.
Егерде карсылассан безірендер
Жалғаннан жан боларсын құдер үзген.

Ия, қашқын, аяғынды бас тұл боларсын,
Кесіліп қос бұрымын күн боларсын.
Егерде осы арада сыр шығарсан
Тұтілген сабаудағы жұн боларсын.

Ия, қашқын, бұл арада сырды ашпа!
Түріктің абройын жерге баспа.
Жауына бас имеген түрікбіз біз
Жазанды тарттырармын өзір саспа.

Жиылды матростар бұл айқайға
Ан-тан боп десті шулап жай ма, жай ма?
Кемеге кірген жауды алды орап
Басынасын кімді сен, басын кайда?

Арзы да бұдан кейін белен алыш,
Қарады жауларына көзін салыш.
Әли мен офицерге кезек қарап
Сұрады бір-екі ауыз сөз жалынып.

- Кемениң әміршісі офицері,
Ей, мырза, екі ауыз сөз берші – деді.
Түріктер содан кейін сойып жесін
Козыдай көгендегі тұрған мені.

Қарады Әли сонда қабак түйіп,
Қораздай бар қайратын бойға жиып.
Мақтанып Арзыны ұстап алғанына
Көрінді «Әйбетерден» өзі биік.

Арзы ару бар киімін шешіп алып,
Денесін белдемшемен жаба салып.
Шағылып ақ денесі күміс суға
Отырды бір жар тасқа жүзіп барып.

Тарқатты тал жібектей қара шашын,
Ар көрді жауға июге ару басын.
Тұрса да өміріне қатер төніп,
Төкпеді қара көздін ыстық жасын.

Арзы отыр тұнғиықтан қарап құнгे,
Кім білер күткен оны құн бе, тұн бе?
Шолпандай жарқылдайды қара көзі
Кім бар деп ара түсер өміріме.

Әлидің қарап тұрып есі шықты
Дей берді: «Сөйле Арзы, сөйле, сөйле!

Арзының қолтығында Мұбәрәгі
Шырқырайт судан корқып сәби жаны.
Жабысып анасының арқасына
Тенізге ыстық жасы тамшылады.

Жағада жүрген жандар көріп қалды
Жалаңаш жан, жас баланы көзі шалды.
Арзыны түрік алып кеткеніне
Ар көріп Қырым елі ызаланды.

Кенеттен кез боп қалған оқиғаға
Жиылдып жар басына катын-бала.
«Арзы – деп анау жартас үстіндегі!»
Шулады жиылған жұрт көре сала.

Қара тас сегіз қанат киіз үйдей,
Жартасқа Арзы келді дыбыс бермей.
Бір кезде тау көшіріп айқай салып
Сөйледі түйдек-түйдек қолын сермей.

- Да, Қырым, асыл коныс туған жерім,
Кіндік кесіп кірімді жуған жерім.
Адасқан жетім қызын келді қайтып
Ұмытпай туған жерін, туған елін.

Елімді, жерімді де іздеп келдім,
Түріктің тұтқыны да болып көрдім.
Жат жұртқа қапылыста пенде болып
Жете алмай самалына еніредім.

Тұрмысың аман есен, «Әйбетерім»
Баурына тағы айналып келдім сенің.
Жатырқап қалған болсан таны мені
Әйелі Мұстапаның Арзы едім.

Тұрсың ба аман-есен, Месқор қалам,
Жылаған келді міне Арзы балан.
Баланың қеудесінде шыбыны бар
Фашығым Мұстапаны қайдан табам?

Мұстапа жаным кайда, сүйген жарым?!

Көрер ме аман-есен Мұбәрәгін!

Ұрлатып Ғұсман патша алдырса да

Әкелдім бөбекінді, алшы жаным!

Ғұсман да өзімсінді Мұбәрәкті

Бұл зорлық қабырғама тастай батты.

Балаңды өз колына тапсырам деп

Баяғы сертпен Арзы саған тартты.

Мұстапа, көрінсенші көзіме бір

Сен іздеп сорлы Арзы зарланып тұр.

Бірге өлсек арманым жок осы арада

Тіл қатпай сүйген жарым қай жакта жүр?

Жан сөулем, таянып тұр өлім маған

Алып тұр қылқындырып жау жағадан.

Тұріктің топастарын келдім таптап

Сен үшін өлер болсам мен садаған.

Бауырымда жалғыз ұлын құлыншағын.

Бір көріп иіскеші тұлымшағын.

Алдына ұлы-қызы келер ертен

Жалғыздың жау ұрттаса ыстық канын.

Әкеткен мені үрлап Әли жауыз,

Артымнан қыуп келіп тұр жалмауыз.

Ғұсманның қарғылаған тәбеті ол

Мылтығын кезеніп тұр канды ауыз!..

Дегенде гұрс етті мылтық қүшті,
Теңізге Арзы сұлу ұшып түсті.
Шыр-р-р етті баурындағы жас бөбекі
Қара су қағып алып бір-ак жұтты.

Су бетін алып кетті қанды көбік,
Оққа ұшып екі балғын қалды сөніп.
Күрсініп көк толқындар тулап жатты
Арзының жібек шашын кезек өріп.

Толқындар ашуланып тасып, тулап,
Жауызға қарғыс айтты улап-шулап.
Аринасын «Әйбетердін» солқылдатты
Аспанға суын шашып будақ-будақ.

Қарайып қара бұлт келді төніп,
Күн беті айғызданды нұры сөніп.
Тау-тасты найзағайы атқылады
Жер-көктін көкірегі күніреніп.

Жазықсыз екі жұлдыз суға батты,
Жас бөбек су астында иек қақты.
Күнірентіп Қырым қызы қайғы-зарын
Тау, тас, шын, аң, құс, орман шулап жатты.

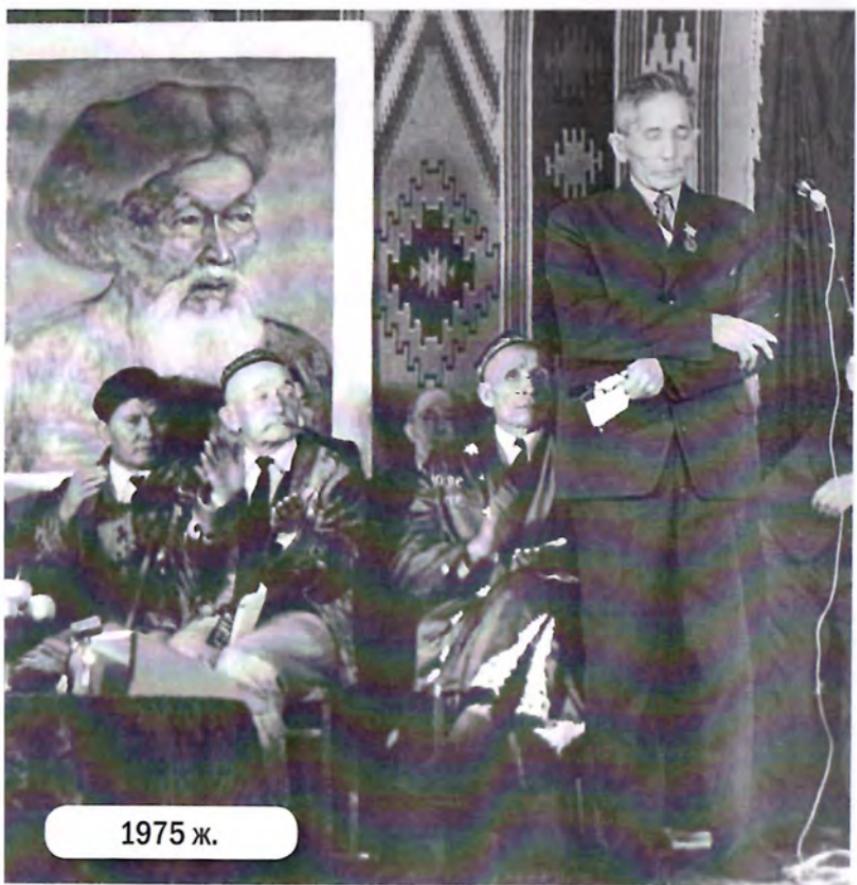
Қырым – Орал – Кереку
1930 - 1931

Ғалым Малдыбаев, бәйбішесі Күлшәй
Нұрпейісова, інісі Жанғали, Қазақстан халық
жазушысы Дихан Әбілов зайдыбымен 1932 ж.

1972 ж.

1975 ж.

1975 ж.

Ғалым Малдыбаев, зайыбы Зураш және
қызы Алма Сергеевка, 1976 ж.

Есіл алқасы, 1955 ж.

Фалым Малдыбаев
Қырым қызы
Өлеңмен жазылған роман

**Фотосуреттер: Малдыбаевтар отбасының жеке мұрағатынан
алынған фотосуреттер пайдаланылды**

Құрастырушы: Фалия Малдыбаева

Компьютерде беттеген: Р. Клынин

**Басуға 23.05.2022 көл қойылды. Формат 60x84/16.
Сандық басылым. Қағазы оғсөттік. Шартты 7,7 б.т.
Таралымы 35 дана. Тапсырыс №16099**

**ЖШС «Газетный двор» баспаханасында басылып шықты.
СКО, Петропавл қ., Мусирепов қ-си, 34 В,
тел.: +7 (7152) 50-31-63, e-mail: sales@ivest.kz**